

Edvīns Evarts, Juris Pavlovičs

IKDIENAS DZĪVE “KURZEMES KATLĀ” 1944.–1945. GADĀ

1944. gada rudenī nejaušas apstākļu sakritības rezultātā Latvijas Kurzemes apgabals uz septiņiem mēnešiem nonāca piespiedu izolācijā, pārvērsts par karaspēka noietni un atdalīts no pārējās pasaules ar frontes līniju. Karojošās puses iesaistījās ilgstošās, militāri mazsvarīgās un no kara iznākuma viedokļa bezjēdzīgās kaujas sadursmēs, kuru intensitāte vairāk nekā pusgadsimta neļāva pētniekiem skatīt šo tēmu citādi kā vien no militārvēstures un ar to saistītās problemātikas viedokļa. Ņemot vērā to vienkāršo un pierādījumus neprasošo faktu, ka bēglim līdz dzīves gaitu stabilitātes atgūšanai normāla ikdiena neeksistē, rakstā tiek apskatīta vien Kurzemes pastāvīgo iedzīvotāju vai uz turpmāku pastāvīgu dzīvi tikko pārcēlušos personu pieredze. (230 tūkstošu Kurzemes civiliedzīvotāju un aptuveni 150 tūkstošu bēgļu.¹) Bēgļu atmiņas par Kurzemi apskatāmajā periodā pētījumā tiek izmantotas tikai kā avots pastāvīgo iedzīvotāju ikdienas izvērtējumam.

Ikdienas gaitas palika ārpus vēsturnieku redzesloka vai labākajā gadījumā izpelnījās zemsvītras piezīmi. Ir pienācis laiks lauzt tradīciju, kad Latvijas nacistiskās okupācijas politiskās un sociālās vēstures tematikai veltītie pētījumi parasti beidzas ar padomju armijas ienākšanu Rīgā.

Var rasties jautājums: kādēļ ikdienas dzīves jēdziens tiek attiecināts uz ārkārtas situācijām, kad bija apdraudēta pati iedzīvotāju eksistence? Ne mazums prominentu Otrā pasaules kara tematikas vēsturnieku un publicistu ir traktējuši šādus apstākļus kā sociālas katastrofas ar pastāvējušās sabiedrības kolapsu. Jānorāda, ka vismaz attiecībā uz “Kurzemes katlu” tik pesimistiska attieksme ir pārmērīga. Ikdienas dzīve pastāv tik ilgi, kamēr ir iespējama regulāra minimālo ikdienas sociālo funkciju, pienākumu un nepieciešamību piekropšana. Kā tiks parādīts turpmāk, pat neskatoties uz apgādes krīzes radīto sabiedriskās dzīves paradumu izzušanu, informācijas vakuumu un likuma un kārtības uzturēšanas paralīzi, vismaz Kurzemes vietējo iedzīvotāju vairākums saglabāja savus ikdienas paradumus pat šādos apstākļos, ko vislabāk pierāda straujas sociālās stabilizācijas atsākšanās reģionā tūlīt pēc kara. Jāpiebilst, ka izraudzītā perioda un reģiona specifiskas dēļ rakstā netiek apskatītas parasti tik svarīgas ikdienas dzīves tēmas

kā mājoklis un izklaide, jo attiecībā uz pirmo vērā ņemamu pārmaiņu kara gados nebija, savukārt kultūras pasākumi un citi kolektīvās izklaides veidi šai laikā gandrīz pilnībā izzuda.

Taču vienlaikus jānorāda, ka, ja neskaita atsevišķas izņēmuma situācijas, kā apmešanās pie tuviem radniekiem vai migrācija ar nolūku palikt uz dzīvi jaunajā vietā, pētījums neapskata Kurzemē apmetušos bēgļu dzīvesveidu. Ļoti bieži bēgļu ikdiena neatšķiras no vidusmēra kurzemnieku kara laika ikdienas, taču te jāņem vērā psiholoģiskais faktors. Kā latviešu, tā krievu bēgļi, neskatoties uz atšķirībām mentalitātē, nebija gatavi pieņemt permanentas migrācijas situāciju kā rutīnu un uzskatīja savas bēgļa gaitas par pagaidu ārkārtas situāciju. Pat privileģēto Kurzemes bēgļu dzīvē nekad neradās stabilitāte un nemainība, kas veido ikdienu.

Raksta tēma izraudzīta tās specifiskā īpatnuma dēļ. Otrā pasaules kara laika Eiropas ikdienas dzīves problēmas, neskatoties uz reģionālajām atšķirībām, ir iespējams sistematizēt vismaz zem vairākiem kopsaucējiem. Šāda pieeja diemžēl nav iespējama atsevišķās anomālās situācijās, ko var apzīmēt kā izolētos okupācijas vai karadarbības apgabalus. Runa ir par teritorijām, kas ģeogrāfiskā stāvokļa vai uz laiku izveidojušās militārās situācijas dēļ bija spiestas piekopt savrupu eksistenci neatkarīgi no tā, vai atradās okupācijā vai ārpus tās. Divi pazīstamākie un visvairāk pētītie šādu fenomenu piemēri ir Vācijas okupētās Džersijas un Ģērnsijas salas un blokādē nonākusī Ļeņingrada. Tepat kaimiņos Igaunijā jau vairākus gadu desmitus vispirms daiļliteratūrā, bet pēc tam arī historiogrāfijā nopietna uzmanība tiek pievērsta Sāmsalas īslaicīgajai izolācijai 1944. gada rudenī, kam veltīta Marta Lāra 2010. gada sākumā iznākusi monogrāfija.²

Līdz pat gadsimtu mijai priekšstatus pat norisēm "Kurzemes katlā" ārpus frontes līnijas noteica Osvalda Freivalda un Viļa Samsona monogrāfijas.³ Abi autori izstrādāja savas notikumu koncepcijas jau 50. gados un, sajūtot emocionālu saikni ar periodu kā laikabiedri un aculiecinieki, neredzēja iemeslu turpmāk tās mainīt. Darbība Liepājas "Tautas palīdzībā" 1944.–1945. gadā lika O. Freivaldam pārvērtēt latviešu organizāciju efektivitāti un to spēju risināt Kurzemes iedzīvotāju sociālās problēmas. Viņa skatījums aprobežojās ar Liepājas latviešu ierēdniecības un sabiedriski aktīvās vidusšķiras interešu loku, neņemot vērā, ka jau pārdesmit kilometru ārpus Liepājas iedzīvotājiem gandrīz nekas no tā nebija zināms. V. Samsona attieksmi pret "Kurzemes katla" tēmu lielā mērā noteica sarūgtinājums par PSRS partizānu kustības vadības struktūru pēkšņo likvidāciju 1944. gadā, kas, iespējams, iespajdoja viņa turpmāko karjeru. V. Samsona Kurzemei veltītās monogrāfijas pēc būtības glorificēja viņa dienesta biedru vadītās padomju armijas diversantu grupas un ar tām saistītos vietējos iedzīvotājus. Netika pieļauta pat iespēja, ka šie cilvēki varēja zaudēt disciplīnu un pastrādāt noziegumus, grāmatā minētos ekscesus attiecinot vienīgi uz

vācu dienestā esošiem ļaudīm. Kurzeme kara pēdējā gadā V. Samsona skatījumā ir vācu armijas un iestāžu pilnībā kontrolēta teritorija, izņemot apgabalus, ko tikpat pilnīgi kontrolē padomju partizāni.

Pētot iedzīvotāju ikdienas soli "Kurzemes katlā" Latvijas un Vācijas arhīvos, izrādījās, ka par šo periodu ir saglabāties ārkārtīgi maz dokumentālu liecību. Jāņem vērā fakts, ka daudzas civilās pārvaldes iestādes tikpat kā nedarbojās, bet pārējās bija nodarbinātas ar citiem, daudz steidzamākiem jautājumiem, kas nozīmēja arī attiecīgo ziņojumu trūkumu. Turklāt vācu okupācijas varai bija visas iespējas dokumentus kara nobeigumā iznīcināt. Tādējādi ziņas arhīvos ir ļoti sporādiskas un nepilnīgas. Vienīgi ar atmiņu materiālu palīdzību iespējams veikt no zinātniskā viedokļa apmierinošu perioda ikdienas dzīves rekonstrukciju.

Militārās situācijas izmaiņas neizbēgami noteica trīs "Kurzemes katla" ikdienas dzīves periodus. Laika posms no 1944. gada 25. jūlija līdz 10. oktobrim bija iepriekšējos trīs gados izveidotās vācu okupācijas administrācijas sabrukuma periods. Atceroties 1941. gada notikumu straujumu, Kurzemes iedzīvotāji gaidīja maksimāli ātru vācu frontes sabrukumu Baltijā un padomju armijas ierašanos. Informācijas trūkums radīja visneticamākās baumas un gandrīz reliģisku pastardienas noskaņojumu, ko īpaši veicināja pārlieku emocionāli vidusšķiras un elites aprindu bēgļi. Tikai pārliecība, ka viss beigsies dažu nedēļu laikā, nodrošināja ievērojamas bēgļu daļas sākotnējo uzņemšanu Kurzemes iedzīvotāju mājās.

1944. gada 10. oktobrī tika pārrauti pēdējie sauszemes ceļi starp Kurzemi un Vāciju. Taču, pat pārejot Austrumprūsijas gauleitera Ēriha Koha neprasmīgajā kontrolē, Kurzemes vācu okupācijas administrācija turpināja funkcionēt. Notika vien pāreja no civilpārvaldes uz militār pārvaldi Ē. Koha izpratnē, kas vietējiem iedzīvotājiem nozīmēja vācu iestāžu pilnīgu intereses zudumu par viņu vajadzībām, ierakumu klaušas un masveida rekvizīciju kampaņas uzsākšanu.

Šķietamība, ka Kurzeme joprojām ir vācu pārvaldē esoša teritorija, saglabājās līdz 1945. gada janvāra pēdējai dekādei, kad lielais padomju uzbrukums Polijā pārtrauca jebkuru civila rakstura satiksmi starp Vāciju un Kurzemi, tai skaitā bēgļu evakuāciju un pasta sakarus. No šī brīža līdz kara beigām vidusmēra Kurzemes iedzīvotājam bija pilnīgi vienalga, kas un kā viņu oficiāli pārvalda, jo viņa dzīvi varēja noteikt un pēkšņi mainīt jebkura vācu dokumentu vai ieroci uzrādoša persona.

Lai precīzi definētu ikdienas dzīves norises "Kurzemes katlā", šo salīdzinoši nelielo apgabalu nākas dalīt piecos reģionos. Pirmkārt, tās ir četras pilsētas – Liepāja, Ventspils, Kuldīga un Talsi, kur redzami izpaudās pilsētnieku stāvokļa pozitīvās un negatīvās puses izolēta apgabala apstākļos. No vienas puses, pateicoties šeit izdotajām avīzēm un vietējām iestādēm, bija lielāka pieeja informācijai, darbojās skolas un varēja cerēt uz saglabājušos sociālo iestāžu un vācu kara ārstu

kaut minimālu palīdzību. No otras puses, pilsētnieku pieeja pārtikas produktiem sakarā ar privātās tirdzniecības gandrīz pilnīgu izzušanu aprobežojās ar uz kartiņām izsniegto devu, kas nevarēja būt pietiekama. Viena no dzīves pilsētā negatīvajām iezīmēm bija arī fakts, ka pilsētas tika vairāk bombardētas. Sevišķi smagi tika bombardēta Liepāja 1944. gada oktobrī un decembrī.⁴ Mazākās apdzīvotajās vietās ikdiena neatšķīrās no apkārtējā lauku apvidus, savukārt Tukums pēc īslaicīgās padomju karaspēka uzturēšanās līdz pat kara beigām vairs nespēja atjaunot kaut minimālas pašvaldības funkcijas.

Otrkārt, jāizdala piefrontes josla līdz pat 20 kilometru dziļai aizmugurei. Formāli šim apvidum vajadzēja būt attīrītam no civiliedzīvotājiem, taču tie, kam izdevās saņemt armijas pārstāvju piekrišanu, palika uz vietas, nereti kalpojot kādā palīgdienestā. Ja neskaita draudus, ko radīja karadarbības tuvums, iespējas gūt labumu no saskarsmes ar līdz kara beigām ļoti apgādāto vērmahtu atsvēra pat rekvizīciju briesmas.

Treškārt, tuvojoties frontei, daļēji slēgtas zonas statusā nonāca visa Kurzemes piekrastes josla līdz pat 10 kilometru dziļumam.⁵ Augustā un septembrī notika piekrastes iedzīvotāju masveida pārvietošana iekšzemē, atstājot tukšas pat tik lielas apdzīvotas vietas kā Engure. Kurzemē pēkšņi radās plašs bēgļu slānis no vietējo iedzīvotāju vidus, kas parasti apmetās pie radiem vai būvēja pagaidu mitnes tuvākajā mežā. Baltijas jūras piekrastē pārvietošana notika ar ievērojamiem izņēmumiem un zvejniekiem tika saglabāti. Šim faktam bija noteicoša nozīme zvejnieku ģimeņu dzīves līmeņa saglabāšanā, gan izmantojot zivis kā apmaiņas līdzekli, gan gūstot labumu no potenciālajiem bēgļiem uz Zviedriju.

Ceturtais un piektais reģions bija Kurzemes iekšzemes apvidus rietumu un austrumu daļa, kas ievērojami atšķīrās nelegālu bruņotu vienību klātbūtnes dēļ. Aizputes, Ventspils un Kuldīgas apkārtnes mežos bruņotu svešinieku klātbūtne 1944. gada rudenī sasniedza patiesi draudošus apmērus. Lauku apvidos līdz ar to nebija iespējams izdzīvot, tā vai citādi materiāli nepabalstot visbiežāk pilnīgi svešus ļaudis, kas sadarbojās ar kriminālas ievirzes vietējiem iedzīvotājiem, nepārtraukti riskējot tikt pieskaitītiem padomju partizānu atbalstītājiem – ar neizbēgami traģisku iznākumu. Apvidū starp Talsiem un Tukumu kriminālu uzbrukumu draudi bija jūtami mazāki, par lielāko problēmu izvirzot sadzīvošanu ar vācu varas pārstāvjiem.

PĀRVALDE

Kurzemē pārvaldes ziņā 1944. gada rudenī izvērtās īslaicīgs sajukums sakarā ar Sarkanās armijas izrāvienu pie Tukuma. Līdzīgi kā civiliedzīvotājiem, arī vācu civilpārvaldes ierēdņiem nebija plašākas un precīzākas informācijas par esošo stāvokli. Kurzeme vēl īsi pirms Sarkanās armijas uzbrukuma tika pakļauta jaunajam Liepājas novada

komisāram Mēnenam, kurš nāca Paulsena vietā (Paulsenu vācieši vērtēja kā nemākulīgu administratoru, kas nevajadzīgi asi iestājies pret vietējiem iedzīvotājiem).⁶

Vēl pirms vāciešu atkāpšanās no Rīgas uz Kurzemi bija aizbēguši kā vācu, tā latviešu ierēdņi. Daļa ierēdņu nekavējās meklēt un atrada iespējas pamest Kurzemi, atstājot uz vietas pilnvarotos. Tādā veidā savus pilnvarotos Liepājā atstāja vairāki ģenerāldirektori, tomēr vācu iestādes nevienu no viņiem neatzina.⁷ Nostabilizējoties situācijai, par nosacītu centru izveidojās Liepāja, kurā ierēdņu koncentrācija bija visaugstākā. Liepājā Kūrmājas prospektā atradās liela daļa vietējo iestāžu – pilsētas valde, ģenerāldirektora vietnieka kanceleja, “Tautas palīdzības” centrālais bēgļu birojs un citas iestādes.⁸ Cetur īsti vietas arī nebija, jo pilsēta tika bombardēta, bet vācu karaspēka daļas aizņēma visas brīvās telpas, kā skolas ēkas, veselības kopšanas punktos un pat baznīcas.⁹

Pakāpeniski 1944. gada beigās – 1945. gada sākumā ierobežotā veidā tika atjaunots dažādu iestāžu darbs. Tā 1945. gada janvāra vidū strādāja divas apgabaltiesas Liepājā un Ventspilī (bijusī Jelgavas). Savukārt Kuldīgā un Aizputē darbojās mirtiesas. Tiesu darbību vadīja V. Robežnieks. Tomēr šo ierēdņu iespējas bija niecīgas, jo darbinieku skaits bija līdz minimumam ierobežots. Turklāt pieņemt izskatīšanai varēja tikai civillietas. Lielākajās pilsētās darbojās arī atsevišķi notāri un zvērināti advokāti,¹⁰ tomēr pastāvīgi vajadzēja rēķināties, ka arī šie speciālisti varētu pēkšņi, ja rastos iespēja, pamest aplenkto Kurzemi.

1944. gada 10. novembrī oficiāli tika izformēts gan reihs-, gan ģenerālkomisariāts, kas tomēr nenozīmēja attiecīgo iestāžu likvidāciju. Tikai 1945. gada janvāra beigās pilnīgi likvidēja reihskomisariāta palikušās iestādes, kuras tika iekļautas Austrumu ministrijā.

Lai efektīvizētu pārvaldes funkcionēšanu, no 1944. gada 20. līdz 23. novembrim Kurzemē tika veikta pirmā iedzīvotāju uzskaitē visos pagastos.¹¹ Nākamā iedzīvotāju reģistrācija visos Kurzemes pagastos notika 1945. gada 4. janvārī.¹² Uzskaitē iedzīvotājiem bija vitāli svarīga, jo, saņemot uzturēšanās atļaujas, varēja dabūt arī pārtikas kartiņas, kas daudziem bija vienīgais pārtikas ieguves avots.

1945. gada sākumā¹³ Austrumzemes ministrs Alfrēds Rozenbergs paziņoja Ostlandes reihskomisāram Ē. Koham, ka Ā. Hitlers sakarā ar izmaiņām frontē 21. janvārī izdevis pavēli, ka atlikusī pārvalde Kurzemē tiek nodota reihsfirera Heinriha Himlera rīcībā, kuram bija jāuztur cieši sakari ar armijas grupas “Ziemeļi” vadību.

Kurzeme tika pārdalīta četros novados, kuros darbojās atbēgušie novadu komisāri. Katrs no tiem izdeva noteikumus, kas bieži bija pretrunā ar citu iestāžu izdotiem noteikumiem. Turklāt novadu komisāru sastāvs mainījās, piemēram, Kurzemes dienvidos četru mēnešu laikā nomainījās septiņi komisāri. Aprīņķos joprojām strādāja vācu *kreislandvirtī* jeb aprīņķu lauksaimnieki, bet katrā pagastā darbojās viens vai vairāki vācu lauksaimniecības vadītāji ar līdz pat 12 pa-

līgiem, kas bieži patvarīgi izlika no telpām pagastu valdes un pārņēma to kases. Daudzo rīkojumu dēļ tika pilnībā paralizēts latviešu aprīņķu un pagastu vecāko darbs. Tos iecēla un atcēla, apcietināja un mainīja bez redzama pamatojuma, tikai balstoties uz kāda vācu ierēdņa vēlmi. Ventspils aprīņķi vienā laikā apcietinājumā atradās astoņi pagastu vecākie.

Saimniecībā, tāpat kā pārvaldē, valdīja haoss. Vienīgais kopsaucējs bija visu vācu iestāžu prasība izpildīt to katrreizējās prasības, kas netika saskaņotas ar citām iestādēm.

1945. gada 20. februārī Potsdamā ar nacistu atbalstu tika izveidota Latvijas Nacionālā komiteja (LNK). Grūti saprast, kādi mērķi bijuši šīs organizācijas latviešu veidotājiem. 1945. gada martā okupācijas vara pompozi nodeva daļu varas Nacionālajai komitejai. Kā LNK pārstāvis 1945. gada 19. martā Liepājas operā svinīgā sanāksmē R. Bangerskis tika iepazīstināts ar Kurzemes aprīņķu un pagastu vecākajiem.¹⁴ LNK pārziņā oficiāli nonāca tikai dažas tiem apstākļiem nenozīmīgākās nozares, kā izglītība, kultūra, prese, finanšu un nodokļu lietas.¹⁵ Faktiski šos uzdevumus būtībā jau tāpat veica latviešu ierēdņi. Tādi paziņojumi kā tas, ka Kurzemē tiek atdots privātīpašums bijušajiem īpašniekiem, neizsauca vairs nekādu reakciju, jo galvenā uzmanība bija pievērsta izmaiņām frontē.

Par LNK locekļiem kļuva attiecīgu nozaru vadītāji, no kuriem daļa bija arī dažādu ģenerāldirekciju ierēdņi: par kara lietām atbildēja A. Silgailis, par vispārējām lietām – J. Miežis, par iekšlietām – R. Kociņš, par saimniecību – J. Andersons, par sociālām un emigrantu lietām – Ā. Šilde, par izglītību un kultūru – V. Skaistlauks.¹⁶

Vienīgais, ko spēja veikt LNK, bija 1945. gada aprīlī izdot norādījumus Kurzemes zemniekiem, ka ir jāapsēj visi lauki. Tam gan bija maza nozīme gaidāmo kara beigu tuvumā. Intermeco ar Latvijas Nacionālās komitejas darbības uzsākšanu vietējiem iedzīvotājiem neko nemainīja – "jau tādēļ vien dabīgi, ka Nacionālās komitejas darbs, kas pati būtībā bija 19. divīzijas bērns, varēja tikt veltīts tikai vienam mērķim – cīņas atbalstīšanai visiem iespējamajiem līdzekļiem un cīnītāju rindu papildināšanai".¹⁷ Nacionālajai komitejai bija un palika tikai propagandas nozīme, bet praktisku darbu tā arī neuzsāka.

1945. gada 1. aprīlī¹⁸ tika likvidēts Ventspils novada komisariāts, un tā funkcijas pārņēma vācu militārā pārvalde. Katrā aprīņķī kara pārvaldi pārstāvēja komandants ar dažiem palīgiem saimnieciskos jautājumos un ik pa diviem pagastiem viens viņa palīgs, kas palīdzētu pagastu vecākajiem dažādu jautājumu kārtšanā. Tas liecina arī par to, ka situācija turpināja strauji pasliktināties un līdz pilnīgas ikdienas dzīves sabrukumam trūka pavisam maz. Likvidētas tika arī citas vācu civiliestādes. Kurzemi tādējādi līdz karadarbības beigām pārvaldīja militārās iestādes.

Par vienu no kurzemnieku ikdienas dzīves sastāvdaļām kara beigu posmā izvērtās vērmahta interesēs veicamie darbi – gan dažādas

klausas, gan tranšeju rakšana. Kurzemes iedzīvotājiem, kas nebija nostrādināti karam svarīgos uzņēmumos, un daļēji arī bēgļiem bija jāpiedalās tranšeju rakšanas darbos, kas sākās jau 1944. gada septembrī un ar dažādu intensitāti turpinājās līdz pat kara beigām. Iedzīvotāji šos darbus uzskatīja par liekiem un uzspiestiem. Šo pārliecību vēl vairāk pastiprināja bēgļu stāsti par frontes straujo pārvietošanos, kad pozīcijas tika atstātas arī bez ciņas. Tomēr nepiedalīties rakšanas darbos nevarēja, jo atteikšanās gadījumā iedzīvotājus izsauca uz komandantūru, kur tie tika informēti par iespējamām konsekvencēm. Viena no privileģētām iedzīvotāju grupām, kam šie darbi nebija jāveic, bija zvejnieki.¹⁹ Tomēr savā ziņā tranšeju rakšanas darbi nodrošināja iedzīvotājus ar minimālu pārtikas devu, jo to laikā strādniekiem izsniedza gaļu, kā arī tika maksāta alga.

Kopumā var teikt, ka vienīgā vāji, bet tomēr 1944.–1945. gada mijā funkcionējošā civilā iestāde izrādījās “Tautas palīdzība”, kas, gan krietni ierobežotos apmēros, tomēr bija spējīga turpināt darbību arī pēc “Kurzemes katla” izveidošanās. To kopš 1944. gada 13. decembra vadīja O. Freivalds. “Tautas palīdzība” bija tā iestāde, kas visvairāk rūpējās par izmisumā nonākušajiem iedzīvotājiem – gan par bēgļiem, gan arī par tiem kurzemniekiem, kas bombardēšanas rezultātā bija palikuši bez pajumtes un iedzīves. “Tautas palīdzība” spēja Liepājā noorganizēt slimnīcas, 7 veselības kopšanas punktu, 2 ambulanču, 2 bērnodārzu, 18 bēgļu mītņu, 10 bēgļu ēdnīcu un 3 izziņu biroju darbību.²⁰ Visā Kurzemē darbojās 103 “Tautas palīdzības” organizācijas punkti.

Tomēr “Tautas palīdzības” iespējas bija ierobežotas, un tā nespēja palīdzēt visiem, kam tas bija nepieciešams. Vislielākās iespējas bija palīdzēt ar naudas pabalstiem, jo pārtikas produktus, kā arī apģērbu un apavus tā varēja sagādāt tikai ļoti ierobežotos apjomos.²¹

SOCIĀLĀ VIDE

1944. gada 30. jūlijā vācu okupācijas režīma civilā administrācija, kādu kurzemnieki bija pazinusi jau trīs gadus, pēkšņi beidza pastāvēt. Padomju armijas negaidītais izrāviens Zemgalē, sasniedzot Rīgas līča krastu, izraisīja vērmahta aizmugures daļu un vācu iestāžu evakuācijas paniku, kas bija pārsteidzoši līdzīga padomju amatpersonu bēgšanai 1941. gadā. Talsi, Kuldīga un apkārtējais apvidus vairāk nekā nedēļu dzīvoja bez reāliem varas orgāniem, un bezvaras periods neiestājās tikai tādēļ, ka iedzīvotāji turpināja bez ierunām pildīt viņiem uzliktos pienākumus. Mēģinājums izveidot vietējo paš aizsardzības vienību Talsos šoreiz atšķirībā no 1941. gada tika pilnībā ignorēts. Desmit dienu laikā panika noplaka, taču ikdienas dzīves vide Kurzemē nu bija mainījusies līdz nepazīšanai. Līdz pat neatkarības nodibināšanai Latvijas rietumu reģions bija demogrāfiski inerts apgabals ar ļoti vāju horizontālo mobilitāti. Agrārās reformas migrantī no Vidzemes un

Latgales divdesmit neatkarības gadus tā arī palika jaunpienācēji vietējo iedzīvotāju acīs. Paradumi, hierarhija un tradīcijas, lai cik arhaiskas tās būtu, tika ievērotas bez iebildumiem. Te pēkšņi trīs mēnešu laikā no 1944. gada jūlija līdz oktobrim Kurzemi pārplūdināja bēgļu, dezertieru un atkāpjošos vērmahta aizmugures vienību vilņi, kuru kopskaits bija lielāks nekā 230 tūkstoši Kurzemes pamatiedzīvotāju.²² Jebkurā citā Eiropas reģionā tas izsauktu grūti paredzamu vietējo un šī vārda socioloģiskajā nozīmē "svešinieku" līdzāsastāvēšanas spriedzi. Taču kurzemnieki, pateicoties 1915. gada masveida evakuācijas un krīzes apstākļu izdzīvošanas pieredzei, izrādīja pārsteidzošu spēju pielāgoties. Sākotnējā bēgļu uzņemšana, izmitināšana un apgāde ar pārtiku norisa ar daudz mazākām problēmām, nekā to varētu gaidīt kara apstākļos.

Iemesls šādai rīcībai bija nevis kurzemnieku kādas īpašas rakstura un morāles īpašības, bet gan neatkārtotam 1944. gada vasaras un rudenis Lielās Katastrofas gaisotne. Pēc divkāršas režīmu maiņas pēdējos piecos gados nākotne atkal bija neprognozējama. Nacistu propagandai Latvijā bija izdevies panākt iecerētajam pretēju efektu – cilvēki vēlējās vien nogaidīt līdz brīdim, kad neziņa beigsies. Noticēt tam, ka fronte ilgstoši stabilizēsies Kurzemē, 1944. gada vasarā nespētu pat pasaules vadošie militāreksperti. Visi latviešu sabiedrības slāņi gaidīja drīzu karadarbības attālināšanos no Latvijas, un tikai pārliecība par drīzu miera atgriešanos ļāva kurzemniekiem sadzīvot ar bēgļiem.

Sākotnēji, līdz pat oktobrim, ārpus Tukuma aprīņķa nebija jaušamu pazīmju par kara un frontes tuvošanos Kurzemei. Armijas klātbūtne, augošās nodevas un apgrūtinošās ierakumu klausas bija nepatīkami, bet par neizbēgamiem uzskatīti okupācijas varas lēmumi. Tad 1944. gada septembrī Kurzemē ieplūda tūkstošiem bēgļu no elites un sabiedriski aktīvās vidusšķiras aprindām, ko bija pārņēmis gluži atšķirīgs skatījums uz notikumiem. Nekad pirms vai pēc tam Latvijas vēsturē latviešu virsslānis nebija atradies tik spēcīgas pierastās pasaules gala izjūtas varā. Saglabājušās 1944. gada bēgļu dienasgrāmatas rakstītas tādā stilā un valodā, kas drīzāk piedien kādas reliģijas fanātiķiem, lai gan parasti apcer tikai laicīgu tematiku.²³ Saskaņoties ar bēgļiem, kas bija vai vismaz domāja esam zaudējuši visu un nereti atradās uz nervu sabrukuma robežas, kurzemnieki, kam gandrīz viss vēl bija pa vecam, reaģēja ar vienaldzību un neizpratni, pārņemot vienīgi baumas par zviedru vai angļu drīzu ienākšanu.

Visiem, kas nepasteidzās evakuēties no Kurzemes, 1944. gada pēdējie trīs mēneši bija grūtu patiesību apjaušanas laiks. Nācās samierināties, ka fronte kādu laiku būs stabila un Kurzeme līdz ar to izolēta, vācu vara paliek uz vietas un kļūst ar katru dienu neapbrīnāmāka, jāiztiek ar to pārtiku un mantību, kas ietaupīta un noglabāta drošā vietā, un jāiemācās sadzīvot ar bēgļiem ja ne savā mājā, tad vismaz kaimiņos. Tas nebija viegli, un tieši par šo ikdienas pašsajūtu kara pēdējos mēnešos mēs zinām ļoti maz, jo to neuzticēja pat privātām

dienasgrāmatām un centās aizmirst, iestājoties mieram. Droši var apgalvot vien to, ka sākās pagastu un pilsētu kopienu pakāpenisks sabrukums, kas nozīmēja dzimtu un ģimeņu noslēgšanos savu mājokļu ietvaros. Okupācijas vara šai gadījumā bija viens no nopietnākajiem sabrukuma veicinātājiem, jo liedza latviešu pašvaldībām tos autonomijas apmērus, kas bija absolūti nepieciešami iedzīvotāju minimālo vajadzību nodrošināšanai krīzes apstākļos. Līdz ar to vidusmēra kurzemnieka skatījums uz ārpusauli radikāli mainījās. Visi, kas atradās ārpus varas un ietekmes amatiem, tagad pārstāja uzskatīt sevi par pagasta vai pilsētas kopienas locekļiem un ierobežoja sociālos kontaktus ar precīzi noteiktu radnieku, draugu un darba kolēģu loku.

Rezultātā, tuvojoties ziemai, gandrīz katra Kurzemes zemnieku sēta vairumā ikdienas dzīves aspektu bija atsviesta gadsimtu tālā pagātnē – un atgriešanās pie 19. gadsimta tikumiem izpalika vien tāpēc, ka pilnībā atteikties no industriālās sabiedrības paradumiem vairs nebija iespējams. Daudzās jomās situācija bija pat sliktāka nekā pagātnē, jo faktiski, lai arī ne formāli, pārstāja darboties gandrīz visas ar preču un pakalpojumu piegādi saistītās institūcijas. Pilsētnieki cieta ne mazāk par lauciniekiem. Jau 1944. gada novembrī²⁴ Liepājā un arī pārējās Kurzemes pilsētās beidzās civiliedzīvotājiem paredzēto rūpniecības preču un fabrikas ražojuma pārtikas produktu krājumi, ja neskaita sāli. Normāli funkcionējošā miera laika sabiedrībā tik pierasti nemanāmas lietas kā kvalitatīvas pārtikas iegūšana, medicīniskā palīdzība vai pat visvienkāršākā izklaide nu bieži bija neiespējamas vai prasīja tik daudz laika un izdevumu, ka tās varēja apmaksāt vien niecīgs elites un nelegālo ienākumu guvēju slānis. Tuvojoties jaunajam 1945. gadam, Kurzemes ikdienas dzīves garīgās, kulturālās un ar izdzīvošanu nesaistītās jomas uz laiku pārstāja eksistēt. Kā indivīda dienas gaitas, tā arī viņa attiecības ar apkārtējiem noteica vienīgi praktiski apsvērumi, kur, kā to izjuta šajos mājokļos mītošie bēgļi, vairs nebija vietas labdarībai un iecietībai.²⁵

Pēdējo trīs kara mēnešu laikā kurzemnieku dzīvesveids strauji tuvojās tai robežai, aiz kuras ikdienu pārvēršas par eksistenci katastrofas apstākļos. Iemesls tam bija straujš jebkādas personiskās drošības zudums. Līdz 1945. gada martam visdažādākās piederības bruņotas grupas gan ar abu karojošo pušu pilnvarām, gan arī bez tām galvenokārt uzturējās pussalas rietumu daļā, Ventspils, Kuldīgas un Aizputes apkārtnē, kur arī notika lielākā daļa vardarbības ekscēsu un pret iedzīvotājiem vērsto represiju. Atbalsta pieaugums padomju diversantu grupām, atsevišķu vācu karaspēka daļu patvaļība, zūdot uzraudzībai no Berlīnes, dezertēšana un milzums visparastāko noziedzības recidīvu padarīja nedrošu visu Kurzemes teritoriju ārpus nedaudzām pilsētām.

Protams, pastāvēja zināma atšķirība starp Baltijas piekrastes apvidu, kur iedzīvotājiem nācās izmitināt pie sevis bruņotu personu

grupas, dažreiz vairākas un pretēju uzskatu, un apgabalu starp Talsiem un Tukumu, kur tikai izspieda pārtikas nodevas, taču tuvāk kara beigām atšķirība kļuva aizvien mazāka. Grūti saprast, kāpēc ikdienas dzīves pētnieki parasti ignorē individuālās drošības faktoru vai traktē to kā anekdošu virkni, jo no tā parasti vistiešākajā veidā ir atkarīga kā psiholoģiskā, tā materiālā labklājība. Ne vienmēr identificējamu bruņotu personu aktivitāte 1945. gada pavasarī nostādīja lauku iedzīvotājus nepārtrauktas spriedzes stāvoklī, neļāva veikt ko vairāk par minimāli nepieciešamajiem lauku darbiem un atstāja bez lielākās daļas iztikas līdzekļu un krājumu, ko nācās atdot katram, kas tos vardarbīgi pieprasīja.²⁶ Laupīti un zagti tika galvenokārt pārtikas produkti un lopī. Ievērojami augstāko drošības limeni pilsētās atsvēra pārtikas deficīts. Karš beidzās pēdējā brīdī pirms pastāvošā sabiedrības modeļa sabrukuma un barbarisma iestāšanās, līdzīgi tam, kā 1943. gadā tas notika atsevišķos Ukrainas reģionos.²⁷

1944. gada lauksaimniecības sezona Eiropā un arī Latvijā bija samērā labvēlīga, liekot vērmahta vadībai kļūdaini uzskatīt, ka Kurzemē gaidāma produktu pārplūde un karaspēks pilnā mērā spēs pārtikt no vietējiem resursiem. Arī ziema izrādījās maiga, ar pirmo nopietno salu novembra otrajā dekādē un stabilu sniega segu īsi pirms gadu-mijas. Liela aukstuma uzplūdi bija īsi, un jau marta pirmajā dekādē sākās atkusnis un nemainīgi silts laiks. Pateicoties klimata mērenībai, neizcēlās 1941./42. gada apmēra tifa epidēmija, ko varēja gaidīt bēgļu milzīgā pieplūduma dēļ.²⁸ Plašāka apmēra saslimšana 1945. gada janvārī sākās vien blīvi apdzīvotajā Liepājā,²⁹ taču arī tur neieguva epidēmijas apmērus.

Iedzīvotāju medicīniskā aprūpe, tāpat kā veterinārā ārstniecība, kopumā bija ļoti vāji organizēta un faktiski piedzīvoja īslaicīgu sabrukumu. Viss bija atkarīgs no tā, vai vietējais ārsts, aptiekārs, kā arī citi medicīnas darbinieki bija palikuši savās darbavietās. Pat tādas lielas pilsētas kā Kuldīga uz brīdi palika bez neviena ārsta.³⁰ Bieži vien ārsti – bēgļi nemaz necentās atklāt savu identitāti,³¹ nevēloties sarežģīt pašu jau tā sarežģīto situāciju. Daudz bija vietu, kur medicīniskā palīdzība vispār nebija pieejama un tās vietā iedzīvotāji bija spiesti izvēlēties krietni senākas ārstniecības metodes, ko ierobežoja vien vācu ārstu un kara hospitāļu klātbūtne. Tā, piemēram, no Pāvilstas oktobra beigās aizbrauca kā ārsti, tā arī citi ar medicīnu saistīti darbinieki, atstājot pilsētu bez aprūpes, tāpēc par iedzīvotāju medicīnisko aprūpi bija spiesti rūpēties vācu kara ārsti, sniedzot iespējamo palīdzību.³²

Vissliktāk klājās tiem pacientiem, kas paši nespēja apmeklēt ārstu. Dažkārt ārsta vizīti nācās gaidīt pat nedēļu.³³ Ārstu klātbūtni lielākajās apdzīvotajās vietās izdevās cik necik apmierinoši nodrošināt tikai 1945. gada sākumā, aizliedzot tiem izceļot. 1945. gada maija sākumā

Kurzemē darbojās 165 ārsti un 48 zobārsti.³⁴ Tomēr arī strādājošiem ārstiem katastrofāli trūka medikamentu, kā rezultātā nācās izlīdzēties ar tiem krājumiem, kas bija atrodamī uz vietas.

Pieturoties paciešamām ziemas temperatūrām, mežā dzīvojošie bēgļi un partizāni neizrādīja interesi par lauku māju aizņemšanu un no piefrontes un piekrastes padzītie kopumā pārcieta šo laiku pagaidu mītnēs, bez pārmērīgām veselības problēmām.

Tradicionālā Kurzemes lauku un mazpilsētu iedzīvotāju diēta, kas balstījās uz miltu produktiem, kartupeļiem un gaļu vai – piekrastes apvidos – zivīm, tika apdraudēta, jau tuvojoties 1944. gada rudenim. Padomju iebrukuma izraisītais apjukums iztraucēja kartupeļu novākšanu, un sekojošajā ziemā Kurzemē tie kļuva par retu gardumu. Tūkstošiem gaļas lopu, kas jūlijā–septembrī nonāca Kurzemē līdz ar bēgļu kolonnām, tikpat kā neuzlaboja pārtikas apgādes situāciju, jo tika nogādāti armijas lopkautuvēs un lielā daudzumā priekšlaicīgi nobeidzās.³⁵ Tāpēc pārtikā bieži izmantoja zirga gaļu, bet arī to vērmahts 21. oktobrī sāka iepirkt savām vajadzībām.³⁶

Jebkurā gadījumā uz papildu gaļas devām varēja cerēt vien liepājnieki un kautuvju tuvumā dzīvojošie. Līdz oktobra beigām vairums Kurzemes saimniecību bija saglabājušas pa vienai govij un cūkai. Pilsētniekiem, kam pienācās pārtikas kartiņas, sākot ar rudenī, izsniedza 225 gramus maizes dienā un 350 gramu gaļas nedēļā. Neko vairāk, ja neskaita sāli. Jāpiebilst, ka frontes otrā pusē gaļas deva tobrīd bija tikai 200 gramu.³⁷ Normālu nozveju jūras piekrastē, kas atvieglotu pārtikas situāciju, vairs nepieļāva iedzīvotāju pārvietošana, padomju aviācijas uzlidojumi un vācu iestāžu ieviestie zvejas liegumi,³⁸ kā arī laivu uzraudzība.

Par nopietnu problēmu kļuva tas, ka, lai arī kurzemnieku ikdienas ēšanas paradumi 20. gadsimta vidū bija visai pieticīgi, viņi bija pieraduši pie cukura regulāra patēriņa. Līdz ar civilo krājumu izbeigšanos cukura devas izsniegšana tika pārtraukta jau jūlijā. Aizstāt to ar medu izrādījās gandrīz neiespējami, jo cukura apgādes problēma daļēji skāra arī vērmahtu, kādēļ, tuvojoties ziemai, visu pie zemniekiem atrasto medu parasti nekavējoties rekvizēja kā stratēģisku produktu. Par vieniģo saldvieli līdz kara beigām kļuva mājās vārīts cukurbiešu sirups un ar to gatavoti miltu produkti. Lai arī tam grūti noticēt, nopietns pārtikas trūkums uz bada robežas Kurzemē tā arī neiestājās. Pilsētās ražotnes un iestādes rada iespēju iemainīt pārtiku un barot savus darbiniekus ar siltām pusdienām. Laukos izmantoja mazāk populārus dārzeņus un meža augus. Nabadzīgākajos Kurzemes apvidos, vismaz spriežot pēc mutvārdu vēstures stāstījumiem, tā īsti pat nepamanīja, ka kara laikā dzīve ir kļuvusi grūtāka.³⁹

Kurzemnieki ātri pierada rast izeju situācijā, kad trūka visa. Atrada, kā izlīdzēties ar sērkočiņu trūkumu, un atrada, kā iegādāties nedaudz petrolejas no vācu karavīriem. Tomēr situācija kļuva arvien

sarežģītāka, jo jau 1945. gada janvārī okupācijas vara apkāpēja petrolejas lampas karaspēka vajadzībām, atļaujot paturēt saimniecībā tikai vienu lampu.⁴⁰ Taču par īstu problēmu kļuva kvalitatīvu ziepju trūkums, kas jau ap 1944. gada oktobri samilza tiktāl, ka padarīja ziepes par svarīgāko apmaiņas tirdzniecības līdzekli lauku apvidos. Gatavot ziepes mājās bija praktiski neiespējami, jo trūka taukvielu. Rezultātā, iestājoties aukstumam, daļā lauku sētu higiēnas paradumi cieta tiktāl, ka cilvēkus masveidā apsēda utis.⁴¹

Malkas sagāde bija kļuvusi tik apgrūtināta, ka pirts kurināšanas reizes nācās krietni ierobežot. Malkai tika izmantots viss, kas bija pa rokai. Tā, piemēram, pilsētās no sabombardētām mājām pirmais, kas pazuda, bija koka daļas. Sadales sistēmas sabrukuma rezultātā 1944. gada jūlijā tika pārtraukta rūpniecības preču izsniegšana pat apmaiņā pret "šeinēm"⁴² – prēmijas preču zīmēm par nodotajiem lauksaimniecības ražojumiem, kas līdz ar to kļuva bezvērtīgas. Iegūt īpašumā jaunus apģērba gabalus un apavus kļuva gandrīz neiespējami.⁴³ Tas nozīmēja arī piespiedu izmaiņas ģērbšanās stilā. Piemēram, sieviešu vidū praktisku apsvērumu dēļ populāras kļuva vīriešu bikses, jo zeķu vienkārši nebija. Biksēs vienlaikus nozīmēja arī siltumu.⁴⁴ Zināmu daudzumu auduma un apģērba no līdzpaņemtajiem krājumiem pret pārtiku iztirgoja turīgākie bēgļi, taču viņu rezerves bija ierobežotas. Kara pēdējā gadā siltu apģērbu Kurzemē meistaroja no vācu armijas segām un uniformām.⁴⁵ Ņemot vērā, ka vācu garnizons gandrīz neatpalika no pamatiedzīvotāju skaita, iespēju ietirgot apģērbus no okupantiem bija ne mazums.

Degvīnu un cigaretes turpināja izsniegt vien atsevišķu militāri svarīgu ražotņu strādniekiem, tāpēc par vienu no iecienītākajām nodarbēm laukos kļuva kandžas tecināšana, ko veicināja un apsargāja kā vietējie varas pārstāvji, tā nelegālie bēgļi mežos. Kamēr oficiālais alkohola patēriņš turējās vērmahtam izsniedzamo devu ietvaros, Kurzemes mežos bija izvērsusies aktīva pašbrūvētā produkta ražošanas kampaņa, ko ierobežoja vien izejvielu trūkums.

DZĪVES LĪMENIS

Aprakstot dzīves līmeni, parasti vispirms tiek minēts maksāšanas līdzeklis, algu apmērs, pirktspēja vai vismaz produktu daudzums, ko var iegādāties persona ar vidējiem ienākumiem. Šāda pieeja ļauj raksturot miera laika ikdienu, taču nav piemērojama 1944./45. gada mijas Kurzemei. Nacistiskās okupācijas tautsaimniecība Austrumeiropā bija dīvains sadales un tirgus ekonomikas pagaidu apvienojums, kas Latvijā beidza pastāvēt 1944. gada vasarā līdz ar frontes sabrukumu. Darba algas apmēram nacistu okupētajā Latvijā nebija nekādas nozīmes jau 1941. gada beigās, un šīs naudaszīmes ļāva vien iegādāties uz kartiņām izsniedzamos produktus, samaksāt nodokļus un nopirkt

kaut ko noniecīgā veikalos pieejamo lietoto vai nepieprasīto preču sortimenta. Par daļēju naudas aizvietotāju uz laiku kļuva lauku ražotājiem izsniedzamās prēmiju zīmes alkohola un ierobežota rūpniecības preču klāsta iegādei. Taču jau augustā nevarēja vairs saņemt ne tekstilijas, ne apavus pat tie, kam tās pienācās pēc piešķirtajiem taloniem. Savukārt ziepes uz taloniem varēja iegādāties tikai līdz oktobrim.⁴⁶ Visu pārējo nācās meklēt t.s. melnajā tirgū, kas šai gadījumā bija nevis ēnu ekonomikas, bet gan atsevišķu vācu amatpersonu veicinātas nelegālās tirdzniecības tīkls ar vidējās algas saņēmējam nepieejamām cenām, vai arī veikt maiņas darījumus.

1944. gada augustā bez iepriekšēja brīdinājuma tika pārtraukta vairāku normēto produktu izsniegšana pilsētās un prēmiju zīmju segšana laukos. Varas iestādes Kurzemē turpmāk līdz kara beigām varēja nodrošināt kartiņas saņēmušajiem patērētājiem vien 225 gramus maizes dienā, kas, pēc laikabiedru atzinuma, vismaz bija kvalitatīva un labi cepta. Tikai tādēļ, ka Liepājas apkārtnē bija kļuvusi par bēgļu un to līdzpaņemto lopu pulcēšanās vietu, izrādījās iespējams izsniegt arī 350 gramu gaļas. Jau novembrī par izsniedzamās gaļas avotu kļuva par nederīgiem atzīti armijas zirgi.⁴⁷

1945. gada pavasarī gaļas devu samazināja līdz 100 gramiem un aprīlī neveiksmīgi mēģināja aizstāt to ar tikpat deficitajam zivīm.⁴⁸ Ja neskaita sāli un no vietējām izejvielām ražoto kafijas surogātu, nekas vairāk netika izsniegts. Vairākkārt apskatāmā perioda laikā izziņotās 100 gramu cukura devas saņemšana bija atkarīga no nejaušības. Jāatgādina, ka visas minētās problēmas attiecās tikai uz ceturtdaļu kurzemnieku, kuri dzīvoja pilsētās. Lauksaimniecības produktu ražotāji vai tiem pieskaitītie zemes īpašnieki kartiņas nesaņēma jau kopš 1944. gada decembra.⁴⁹

Pēc 1944. gada augusta okupācijas režīma naudaszīmes turpināja apgrozīties nelegālajā tirdzniecībā, tikai pateicoties nepamatotām baumām⁵⁰ par to pirkto spēju Vācijā, kādēļ šo naudu sākotnēji labprāt uzkrāja bēgļi. Ārpus Liepājas melnā tirgus tās izmantošana bija ļoti ierobežota, jo zemnieku attieksme pret ostmarku kā maksāšanas līdzekli izrādījās ļoti skeptiska. Tieši tāpēc 1944./45. gada ziemā Kurzemes pilsētas palika bez kartupeļiem, lai gan klimata apstākļi to novākšanai bija piemēroti, neskatoties uz darbaspēka trūkumu. Kartupeļu cena Liepājā 1944. gada novembra beigās bija 10 marku kilogramā, ābolu – pat 50 marku. Vidējā alga, ko turpināja maksāt pēc agrāko gadu tarifiem, pilsētā svārstījās starp 100–150 markām, kas gadumijā ļāva nelegāli nopirkt trīs klaiņus maizes vai pāris kilogramu liellopu gaļas. Par papildu samaksu rūpnīcu un ražotņu strādniekiem kļuva brīvpusdienas un īpašas pārtikas devas, ko katrs uzņēmums iespēju robežās centās iemainīt no lauciniekiem pret saviem ražojumiem. Vēl pirms regulāras satiksmes pārtraukšanas ar Vāciju 1945. gada

janvārī nauda sāka zaudēt jebkādu vērtību, ko neapšaubāmi veicināja milzīga ne ar ko nesegtas papīrnaudas daudzuma laišana apgrozībā. Par vienu no spīgtākajām kapitulācijas dienu atmiņām daudziem kurzemniekiem kļuva ar naudaszīmēm piebērti grāvji.⁵¹

1944.–1945. gada krīzes mēneši sagrāva Kurzemes tradicionālo patriarhālo ģimeni. Līdz tam, kā var pārliecināties katrs, kam gadījies apmeklēt kādu vietējo lauku kapsētu, kurzemnieki pārsvarā dzīvoja saimēs un dzimtās un neizcēlās ar teritoriālo mobilitāti. Kara beigas pielika tam punktu, ievadot vietēja mēroga "paaudžu dumpi". Dzimtu un ģimeņu galvas nebija spējuši nodrošināt saviem pārraugāmajiem drošību un kaut minimālu pārticību un jaunās paaudzes acīs ar to bija zaudējuši autoritāti un tiesības noteikt tās turpmāko dzīvi. Šī problēma nebūtu tik izteikta, ja nenāktu kā 1915. gada evakuācijas traģēdijas savdabīgs atkārtojums un nesakristu ar pēkšņu konservatīvo uzvedības normu izzušanu un vispārējo tikumības kritumu kara noslēdzošajos gados. Pirmā Kurzemes pēckara paaudze varēja joprojām iegaltot sev, ka pieturas pie senču paradumiem un tur godā idejas, kam ticējuši viņu tēvi, – taču pēc svešu varu sarīkotā vietēja mēroga Dantes elles ģenerālmēģinājuma nekas vairs nebija pa vecam, nekas nebija nemainīgs, nekas nebija uz mūžu.

BĒRNĪBA

Parasti ar bērniņu pagātnē nodarbojas atsevišķa un ar ikdienas dzīves pētījumiem tikai daļēji saistīta vēstures zinātnes nozare. Taču šoreiz tēmas specifika liek skatīt arī bērnu ikdienas pārdzīvojumus, jo šai laikā gūtā pieredze vēl uz vairākiem gadu desmitiem noteica veselības paaudzes dzīvesveida un mentalitātes īpatnības. Uzauguši konflikta un sociālās krīzes apstākļos, kurzemnieki un kādreizējie bēgļi, paši to neapzinoties, turpināja dzīvot kā kara gadu bērni arī miera laikā.

Pirmo bērniņas gadu pieredzi no "Kurzemes katla" parasti izsaka divi vārdi – izsalkums un bailes. Tē vēlreiz īpaši jānorāda, ka bada Kurzēmē nebija. Nekas neliecina, ka pārtikas trūkums 1944.–1945. gadā būtu nopietni ietekmējis kurzemnieku jaunākās paaudzes veselību un augšanu. Jebkurā gadījumā neatbilstošs uzturs varēja būt tikai viens no daudzajiem negatīvajiem faktoriem. Problēma, no bērna viedokļa, bija tā, ka izsalkuma remdēšanai nācās ēst jebkuru vecāku sarūpēto pārtiku un parasti tā nebija īpaši garšīga.

Jau 1944. gada rudens sākumā lielākā daļa Kurzemes lauku apvidus ģimeņu pārstāja regulāri lietot uzturā gaļu, bet, tuvojoties jaunajam gadam, mazturīgākajiem un visiem, kas tā vai citādi zaudēja saimniecības vienīgo govi, bija jāiztiek arī bez piena produktiem. Piespiedu pārvietošana no piefrontes un piejūras joslām un bēgļu un nelegāļu sirojumi lika zaudēt arī lielāko daļu kartupeļu krājumu. Cukurs lielā-

kajā daļā Kurzemes netika izsniegts kopš augusta, bet medus kalpoja par maiņas tirdzniecības valūtu. Kopā ar pieaugušajiem bērni pārtika no vienveidīgas miltu un dārzeņu putru diētas. Tiklīdz kāda iemesla dēļ nebija iespējams izmantot pārtikas gatavošanai lauku mājas krāsni, un neparedzētu situāciju dēļ tas varēja notikt bieži, nabadzīgāko ģimeņu bērniem nācās remdēt izsalkumu, graužot burkānus vai pat cukurbietes. Nespēja ēst to, ko vēlas, un tik daudz, cik vēlas, bija nopiedoša. Savdabīgi domājoši mūsdienu vēsturnieki ne tik sen ir sākuši slavēt Otrā pasaules kara pārtikas deficītu, īpaši ASV un Anglijā, kā tautas veselības uzlabošanās iemeslu.⁵² Protams, var diskutēt, cik ļoti atšķirtos jauno kurzemnieku veselība, ja nebūtu kara, taču nevar noliegt, ka viņi uztvēra notiekošo kā drausmīgus bada laikus un saglabāja šo pārliecību līdz mūža beigām.

Turīgāko zemnieku, zvejnieku un pilsētnieku ģimenēs pārtikas ziņā situācija bija labāka, un parasti no šiem sabiedrības slāņiem nākušo atmiņās kara pēdējā gada pārtikas situācija vai nu netiek pieminēta vispār, vai arī nešķiet kas nopietns vai atšķirīgs no iepriekšējā un sekojošā perioda ikdienas. Tie, kuru vecāki spēja pasargāt no rekvizīcijām un laupīšanām daļu lopu un krājumu, zvejoja zivis pārtikai vai maiņai un guva labumu no amatiem un nelegāliem darījumiem, jūtamu trūkumu neizjuta. Sliktāk situēto pilsētnieku bērni pārtika no uz kartītēm izsniedzamās maizes un gaļas devas (kilograms maizes un simt gramu gaļas nedēļā) un zupas, ko vecāki nesa no darbvietas virtuves,⁵³ jo kurināmā trūkums ļoti apgrūtināja gatavošanu mājās. Papildu tam bērniem līdz sešu gadu vecumam pienācās divi litri maksimāli nokrejota vājpiena nedēļā,⁵⁴ taču par tā regulāru izsniegšanu ārpus Liepājas ir nopietni jāšaubās. Rezultātā lielākās daļas bērnu ikdienas diēta “Kurzemes katlā” bija vienlīdz nepiemērota un vienveidīga kā pilsētās, tā laukos un tikpat līdzīga ir arī atmiņas par tā laika uzturu.

Runājot par baiļu faktoru, nekādi nevar apgalvot, ka vardarbība pret bērniem Kurzemē apskatāmajā periodā kaut cik pārsniegtu iepriekšējo miera gadu apmērus. Neskatoties uz augošo morālo pagrimumu, ne vietējie iedzīvotāji, ne arī bruņoto nelegāļu grupas vai vācu karavīri neveica darbības, kas apdraudētu bērnu dzīvību vai veselību. Ārpus atsevišķiem reti krimināliem vai – biežāk – pārratumā incidentiem bērni “Kurzemes katlā” parasti nenonāca nepārvaramās briesmās. Galvenais bērnu baiļu iemesls bija nevis draudi pašiem, bet gan nedrošība, kādā dzīvoja viņu vecāki. No vienas puses, norīkojumi klausās, īslaicīga aizturēšana vai kāda cita varas iestāžu izsaukta ārkārtas situācija nereti noveda pie tā, ka mazgadīgi bērni uz vairākām dienām vai pat ilgāk nonāca svešu un pret viņiem pilnīgi vienaldzīgu cilvēku uzraudzībā. Nekas tamlīdzīgs Kurzemē agrāk nebija noticis, pat 1915. gada bēgļu gaitas ģimenes pārcieta kopīgi.

Piespiedu atrašanās starp svešiniekiem radīja psiholoģiskas traumas, ko visjaunākie šādu incidentu upuri nespēja pārvarēt visu atlikušo mūžu. Šeit jāpieskaita arī nacistu iebiedēšanas represiju upuri, kas zaudēja tuviniekus, un šādu ekscesu mazgadīgie aculiecinieki. No otras puses, vismaz vairāki tūkstoši bērnu pēc piespiedu pārvietošanas bija spiesti dzīvot pagaidu mitekļos pie radniekiem vai pat mežā. Lai gan, pateicoties 1944.–1945. gada klimata mērenībai, nav ziņu par bērnu masveida saslimšanām, šādā dzīvesveidā nebija nekā romantiska, jo varas iestādes turpināja aplikēt arī šādas ģimenes ar pienākumiem un rekvizīcijām. Īsi sakot, pēdējos kara mēnešos Kurzemes bērni vairāk par visu baidījās no bruņotiem svešiniekiem, kas biedēja viņu vecākus kā dienu, tā nakti un vienmēr varēja nodarīt ko ļaunu.

Pusaugu vecuma bērniem tas bija ļoti atšķirīgu atmiņu laiks. Liepājā, Ventspilī un Talsos dzīvojošie jaunieši, īpaši no vidusskiras ģimenēm, turpināja apmeklēt skolas, kas atsāka darbu 1944. gada novembrī – decembrī.⁵⁵ Vismaz daži no viņiem vēlākajās atmiņās neredzēja lielu atšķirību starp savu kara un pirmo pēckara gadu ikdienu.

Ārpus trim minētajām pilsētām lielākajai daļai jauniešu tas bija "divu zaudēto gadu" laiks, ar to saprotot pārtraukumu izglītības iegūšanā, kas daudziem vēlāk izjauca un lika grozīt pēckara karjeras plānus. Pēc tam kad Zemes pašpārvaldes vadošie izglītības ierēdņi gandrīz pilnā sastāvā⁵⁶ 1944. gada oktobrī bija izbraukuši uz Vāciju, Kurzemes skolu pedagogi bija pamesti likteņa varā bez atbilstoša finansējuma. Vācu iestādēm bija vajadzīgi vairāki mēneši, lai pārliktu rūpes par skolām uz vietējo pašvaldību pleciem. Vienlaikus gan vērmahts, gan vācu civilās iestādes aizņēma gandrīz visas izglītības iestāžu ēkas, kas vēl darbojās atbilstoši paredzētajam uzdevumam. Klāt nāca vēl apstākļi, ka dažādās vācu armijas daļas nereti uzskatīja mācību materiālus par kurināmo vai izmeta tos atkritumos.

Skolu pārziņi bija spiesti paši meklēt citas telpas. Mācībām piemērotu telpu trūkumu risināja, veidojot tā saucamos skolas punktus, audzēkņu pulcēšanās vietas. Laukos tam tika izraudzītas lauku mājas, vairākas katrā pagastā, parasti dažus kilometrus cita no citas, bet pilsētās skolas bija iekārtotas privātos dzīvokļos, bieži ārkārtīgi šaurās telpās. Nav brīnums, ka 1944./45. mācību gads Kurzemē faktiski izgāzās.

Katram pagastam tika uzdots atvērt pamatskolas, nosakot gada mācību maksu 50 marku pirmajam un 25 markas katram nākošajam bērnam.⁵⁷ Pat pēc visoptimistiskākajiem ziņojumiem skolas punktus apmeklēja ne vairāk kā puse atbilstoša vecuma bērnu,⁵⁸ turklāt bija uzskaitīti arī tie, kas ieradās uz stundām ne vairāk kā pāris reizi. Var droši teikt, ka "Kurzemes katlā" skolu regulāri apmeklējušie bērni bija nelielā mazākumā. Bez efektīvas pagastu vadības un mācību līdzekļiem pamatskolas ārpus pilsētām nespēja dot audzēkņiem kaut zināšanu minimumu. Pie tam mācību gada noslēgumu izjauca kara beigas.

Turklāt, atsākot mācības, frontes pārvietošanās laikā rudenī vai nu nebija sagatavots pietiekami malkas ziemai, vai arī tās krājumus bija pārņēmušas vācu armijas daļas. Rezultātā kurināts tika viss, bez kā vēl varēja iztikt, lai nebūtu jāmācās ledusaukstās klasēs.⁵⁹ Šādos apstākļos vairs neviens neskatiņās, vai visi audzēkņi apmeklē skolu, un rezultātā mācījās tie, kuru vecākiem nebija bērņus kur atstāt, kā arī tie, kas vēlējās mācīties. Tāpēc nav pārsteidzošas skolu atbildīgo ierēdņu atskaites, kurās viņi apgalvo, ka skolēnu sekmes ir uzlabojušās.⁶⁰

Ārpus Liepājas, Ventspils un Talsiem vienīgā pieejamā vidusskola atradās Vānē, kas transporta trūkuma dēļ bija grūti aizsniedzama pat no netālās Kandavas. Jāņem vērā arī apstākļi, ka vidusskolu jaunatnei bija jāpilda darba klaušas. Ģimenes, kas izjuta materiālas grūtības vai baidījās par bērnu drošību ceļā uz skolu, nemaz nerunājot par bēgļiem, paturēja bērņus mājās – un izlaisto klasi viņi apmeklēja jau pēc kara beigām. Pilsētās relatīvi lielāko skolēnu skaitu veidoja bēgļu bērņi.⁶¹

Lieki teikt, ka šādos apstākļos vairums Kurzemes bērņu un pusaudžu ieguva daudz brīva laika. Citu izklaides iespēju trūkuma dēļ par iecienītāko izpriecu kļuva uzturēšanās vācu karavīru tuvumā, ko pilsētās, īpaši Liepājā, papildināja kriminālākas ievirzes nodarbes,⁶² kas visas tā vai citādi bija saistītas ar melno tirgu. 1944. gadā krasta apsardzei uz Kurzemi pārsvietās vērmahta palīgvienības galvenokārt sastāvēja no vecāko iesaukuma gadu karavīriem bez frontes negatīvās pieredzes. Gluži neizbēgami kara pēdējā gadā Kurzemes bērņi uzzināja par vērmahta bruņojumu un vācu armijas tikumiem un netikumiem krietni vairāk, nekā šai vecumā nepieciešams.

Karavīru salīdzinoši korektā uzvedība līdz brīdim, kad uz aizmuguri laiku pa laikam sāka sūtīt atpūtai frontes vienības ar krietni mežonīgākiem paradumiem, citu izvēles iespēju trūkuma dēļ veicināja jauniešu interesi par visu vācisko, ciktāl tas bija pieejams viņu acīm, un neizbēgami noveda pie neapzinātas ģermanofilijas, kas bija jaušama Kurzēmē vēl ilgi pēc kara un nekādi nebija saistīta ar nacistisko režīmu vai 40. gadu Vāciju, jo eksistēja kā īpašas apstākļu sakritības radīta emocionāla abstrakcija. Neskatoties uz pastiprināto vērmahta autotransporta satiksmi 1944. gada beigās, lielākā daļa nelaiemes gadījumu bija saistīta ar to, ka zēni neuzmanīgi apgājās ar atrastu munīciju, kas sevišķi laukos bija bieži atrodama ceļmalās.⁶³

Visa iepriekšminētā rezultātā Kurzēmē uz vismaz desmit gadiem pārstāja darboties tradicionālā paaudžu hierarhija. Patriarhālie paradumi, pēc kuriem vecāki noteica bērņu gaitas līdz pilngadības un patstāvības sasniegšanas brīdim, pēkšņi ne vairāk kā gada laikā kļuva nesaistoši.⁶⁴ Talsu paš aizsardzības vienību 1944. gada augustā, neinformējot savus tēvus, organizēja pusaudžu grupa, kas, atraduši ieročus, sāka uzvesties kā pilngadīgi karavīri.⁶⁵ Protams, līdzīgus procesus tobrīd varēja vērot lielākajā daļā karojošās Eiropas, taču tie

bija saistīti ar pieaugušo vīriešu vairākuma atrašanos dienestā. Taču Kurzeme bija viena no retajām vietām, kur paaudžu saiknes šķelšanās notika, vecākiem un bērniem dzīvojot vienkopus.

Brīdis, kad apskatāmā perioda jaunieši, ja arī kopumā netika uzskatīti, tad vismaz paši sevi uzskatīja par pieaugušiem, dramatiski atvirzījās par vairākiem gadiem, un piecpadsmiitgadīgie sāka apgūt un piekopt apkārt redzamās kaislības un netikumus no aizraušanās ar nelegāli iegūtiem ieročiem līdz galējai attiecību brīvībai dzimumu starpā. "Kurzemes katla" ikdienas ļoti augstais promiskuitātes līmenis skāra arī jauno paaudzi, un šīs nelaiemes patiesās sekas kļuva jūtamas jau pēc kara. "Kurzemes katls" iezīmēja veselas paaudzes bērnības priekšlaicīgas beigas, un bija vajadzīga pusotra dekāde, lai jaunie kurzemnieki pārstatu būt pieauguši pirms laika.

NEMATERIĀLĀ IKDIENA (INFORMĀCIJA, SAKARI, IDEJAS, TICĪBA)

Ikdienas dzīves vēsture strikti nodala cilvēka dzīves materiālo un ar lietām nesaistīto pusi. Kara gados pēdējā parasti atrodas panīkumā, jo nav tieši saistīta ar izdzīvošanu. Daudzas tik parastas ikdienas dzīves sastāvdaļas "Kurzemes katlā" bija pārstājušas eksistēt. Izklaide tās pierastajā formā – sarīkojumi, izrādes vai vismaz publiska uzdzīve restorānos vairs nepastāvēja un nebija pieejama civiliedzīvotājiem. Izpriecās, ja iespējamas, bija kļuvušas par katra personisku lietu, ko ierobežoja mājokļa iespējas un resursi. Klusas ģimenes svinības bija retums, jo nebija ar ko greznot galdu, un vācu un pašbrūvētā alkohola gandrīz neaizsniedzamā dārdzība neļāva rīkot skaļāka rakstura saviesīgus vakarus ārpus melnā tirgus spekulantu un bruņotu nelegālu pulcēšanās vietām līdz pat kara beigām un vēl vismaz pusgadu pēc tam. Izrādīšanās jebkādā formā bija bīstama uzmanības piesaistīšana, un cilvēki ātri iemācījās padarīt savu ikdienu pēc iespējas klusāku un pelēcīgāku. Varas iestāžu darbība jeb, pareizāk, darbības trūkums to tikai veicināja.

"Kurzemes katlā" vairs neiznāca latviešu grāmatas un pat brošūras. Latviešu grāmatniecība bija sastingusi. Ārpus Liepājas un Ventspils apstājās publisko bibliotēku darbs un daļa to fondu tika ziedota latviešu frontes vienību vajadzībām. Iepriekšminētais iemesls lika katram lielākas privātās bibliotēkas īpašniekam slēpt savas grāmatas, jo vietējā vara centās uzspiest grāmatu ziedošanas pienākumu arī privātpersonām. Pazīstamais žurnālists Kārlis Zariņš, kas uzturējās Talsos kā bēglis, bija patiesi satriekts par grāmatu nepieejamību pilsētā.⁶⁶ Apmeklētāju skaits esošajās bibliotēkās bija liels, jo, tā kā izsniegtās grāmatas bieži vairs nenonāca atpakaļ, tās varēja lasīt tikai lasītavās. Apmeklētāju lielu daļu veidoja karavīri,⁶⁷ jo brīvā laika pamatiedzīvotājiem palika arvien mazāk. To veicināja arī pastāvīgās

pārbaudes uz ielām, kurās visus pieķertos nenostādīnātos “novietoja” karam svarīgos darbos.⁶⁸

Informācijas apmaiņa pat viena aprīnča ietvaros kļuva aizvien grūtāka līdz ar pasta darbības pakāpenisku sabrukumu. Jau 1944. gada decembrī vēstules no aprīnča pagastiem līdz Liepājai ceļoja vismaz desmit dienas – tikpat, cik prasīja sarakste ar Vāciju.⁶⁹ Tas nozīmēja, ka “Kurzemes katlā” pieejamā prese kļuva par aprīnča pilsētu iedzīvotāju privilēģiju. Nacistiskās propagandas agonijas apstākļos šim faktam gan nebija īpaši lielas nozīmes. Liepājā, Ventspilī, Kuldīgā un Talsos izdotajās avīzēs vairs nebija iespējams gūt kaut cik precīzu priekšstatu par starptautisko stāvokli un Kurzemes pēckara izredzēm, vietējās informācijas sadaļas ignorēja vietējās dzīves realitāti. Avīzes lasīja ļoti cītīgi, neskatoties uz kavēšanos piegādē, jo citādas svaigas lasāmvielas nebija.⁷⁰ Jāšaubās vien, vai to saturu uzskatīja par ko vairāk kā laika kavēkli. Ārpus šaurām, ar politiku vai politiskām ambīcijām saistītām latviešu aprindām dziļāku jēgu avīzēs tobrīd vairs nemeklēja. Līdzīga situācija bija ar vēl strādājošiem kinoteātriem. Tā 1944. gada beigās trīs Liepājas kinoteātrus apmeklēja galvenokārt izklaides nolūkos un tur rādīto propagandu uztvēra vienaldzīgi.

Jau sešdesmit gadu Latvijas iedzīvotāji bija pieraduši lasīt avīzes, taču pēdējās dekādes laikā tās sāka apsteigt radio. Pat pēc vispesimistiskākajiem aprēķiniem 1944. gada beigās “Kurzemes katlā” civiliedzīvotāju rīcībā bija vismaz 15 000 darbaspējīgu radioaparātu⁷¹ – katrā vai gandrīz katrā piektajā ģimenē. Taču Liepājas un Kuldīgas raidītāju vājuma dēļ uztvert vietējos raidījumus varēja ne vairāk kā trešā daļa no tiem. Vienīgā legālā iespēja klausīties radiopārraides pārējos Kurzemes apgabalos bija mēģināt uztvert Vācijas stacijas, taču ne mazums izglītotu pilsētnieku riskēja un sekoja BBC vācu redakcijas raidījumiem, lai gan par to draudēja bargs sods. Tomēr informēti cilvēki “Kurzemes katlā” bija retums un radio drīzāk kalpoja par izklaidējošas mūzikas avotu. Vācu karavīri un virsnieki labprāt kontaktēja ar vietējiem sadzīviskā jomā, taču politiskās sarunās neielaidās un aktualitātes neapsprieda. Pirmā politiskā ziņa, ko kurzemnieki izdzirdēja no vāciešiem, bija sēru vēsts par Hitlera nāvi.⁷²

Kādā nesenā publikācijā izskanējušos apgalvojumus par vācu propagandas ietekmi uz Kurzemes iedzīvotājiem apskatāmajā periodā⁷³ diemžēl nākas atzīt par pārspīlētiem. 1944. gada 12. oktobrī pārstāja darboties Rīgas raidītājs, kas līdz tam bija kalpojis par vienu no galvenajiem ziņu avotiem Latvijā. Steidzīgi izveidotais pagaidu radiofons Liepājā bija uztverams ne vairāk kā 30 kilometru rādiusā. Nedaudz vēlāk atjaunotais pārsteidzīgi uzspridzinātais Kuldīgas raidītājs nebija daudz efektīvāks. 1945. gada martā abi raidītāji tika apvienoti raidītājā “Kurzeme” – un to raidīšanas viļņu pastiprināšanas rezultātā situācija nedaudz uzlabojās.⁷⁴ Pārraidītas tika galvenokārt dažādas latviešu un

citū autoru dziesmas, tomēr, tā kā arī skaņuplates bieži tika sabojātas, tad to trūkumu mēģināja novērst, lūdzot iedzīvotājiem ziedot plātes.

Kurzemē iznāca četras latviešu un viena vācu avīze, taču ārpus pilsētām pasta darbības problēmu dēļ tās tikpat kā nelasīja vai arī neuzņēma nopietni. Par nacistiskās propagandas un ideoloģisko maldū upuri tobrīd kļuva tieši latviešu sabiedrības virsslānis, no kura to varēja vismazāk gaidīt. Šķietami informēti cilvēki pārliecināja sevi, ka Kurzemes frontes stabilitāte ir augstāka līmeņa politiskas spēles rezultāts, un centās iepriecināt cits citu ar sev tīkamas nākotnes ainām. Tautas masās šo baumu atkārtošana bija vien nopietni neuztverams vaļasprieka paveids, jo citu izklaides veidu tikpat kā nebija. Kurzemē valdošais trūkums bija līcis cilvēkiem atgriezties pie senlaiku paraduma klausīties teikas, pat ja tās vēstīja par gaidāmo zviedru ienākšanu. Nekāda nacistiskā propaganda šeit nevarēja būt efektīva kaut vai tādēļ, ka cilvēki ik dienu vēroja vācu karavīru un ierēdņu rīcību, kas uzskatāmi to noliedza. "Kurzemes katlā" dzīve bija kļuvusi pārāk praktiska, lai atrastos vieta ticībai.

Informācijas trūkums un pieejamo ziņu haotiskums neizbēgami veicināja baumas, kurām nebija loģiska pamata. Vairāk par visu kurzemniekus interesēja viņu nākotne pēc kara, taču tāds sākums karojošajai pasaulei bija vienaldzīgs – un ko konkrētu šai lietā nevarēja pateikt pat aktīvākie nevācu radioziņu klausītāji. Kurzemes pilsētās un pagastos uzturējās ne mazums augsti izglītotu bēgļu no Rīgas, taču tieši šo cilvēku vidū interese par jaunumiem, ja varam ticēt viņu dienasgrāmatām, bija neparasti zema.⁷⁵ Bijušie elites un tai pietuvināto aprindu bēgļi, kas neplānoja, cik ātri vien iespējams, nokļūt Zviedrijā, bija vārda tiešā nozīmē nolaiduši rokas un gaidīja viņiem zināmās pasaules beigu pienākšanu. Spēja spriest loģiski vismaz līdz kara noslēgumam nebija viņu stiprā puse. Nespējot noticēt, ka frontes stabilitāte ir vienkārša militāra nejaušība, Kurzemes laucinieki un drīz pēc tam arī viņu radi un paziņas pilsētās savstarpējās sarunās jau 1944. gada beigās nāca pie secinājuma, ka fronte tiek turēta, lai kara noslēgumā te varētu izsēsties zviedri vai angļi. Jāņem vērā, ka Zviedrija toreiz, tāpat kā tagad, nebija latviešiem labi pazīstama zeme un par Anglijas kara plāniem pie mums zināja tikai no vācu propagandas rakstiem. Labākas versijas, lai izskaidrotu stabilās frontes noslēpumu, nebija, un, par lielu izbrīnu vāciešiem, vismaz daļa kurzemnieku patiešām noticēja, ka ienāks zviedri.⁷⁶

Neskatoties uz grūtībām uzzināt jaunumus un pasta darbības problēmām, civiliedzīvotāju pārvietošanās pa vācu kontrolēto Kurzemes teritoriju 1944.–1945. gadā bija ievērojami brīvāka nekā vēl gadu pirms tam. Līdz ar visdažādāko atkāpjošos karaspēka daļu ierašanos Kurzemē 1944. gada vasarā vairs nebija grūti piedabūt pirmo satikto vācu kravas automašīnu par saprātīgu samaksu paņemt līdzī

pasažierus. Drīz pēc tam kara vilcienu sastāvi no Liepājas uz Kuldīgu un Ventspili sāka uzņemt arī civilos pasažierus, lai gan formāli priekšroka tika dota dienesta komandējumos nosūtītajiem. Ja vien ceļojošā persona nedzīvoja bīstami tālu no regulāras satiksmes ceļiem, pārvietoties pa “Kurzemes katlu” ārpus piefrontes un piejūras joslām bija grūti, bet iespējams.

Visumā tomēr 1944. gada beigās iedzīvotāju pārvietošanos apgrūtināja vairāki apstākļi. Tā vēl pirms izšķirošā padomju armijas trieciena oktobrī, vēl 20. septembrī iedzīvotājiem tika atņemti velosipēdi, bet decembrī pārvietoties pa dzelzceļu bez sevišķas atļaujas nedrīkstēja. Tāpat bija aizliegts pārvietoties no pagasta uz pagastu.⁷⁷

Vietējās nozīmes autobusu satiksme, kas beidza pastāvēt līdz ar evakuāciju un privātās uzņēmējdarbības apstāšanos 1944. gadā, tā arī neatjaunojās, un tikai īsi pirms kapitulācijas 1945. gada aprīlī darbu sāka pasažieru kravas auto reiss Ventspils–Talsi.⁷⁸ Taču jāņem vērā, ka trīs vācu okupācijas gadu transporta ierobežojumu apstākļos cilvēki bija atraduši ceļot bez patiesi ārkārtējas vajadzības, lai nenonāktu konfliktā ar varas iestādēm. Pat piejūras apgabalu piespiedu pārvietošanas apstākļos zvejniekiem ģimenes devās ne tālāk par pārdesmit kilometriem pie tuvākajiem iekšzemes radiniekiem.

Kurzemniekiem vienmēr bijis raksturīgs veselīgs cinisms un savrupība, taču kara apstākļos šīs rakstura īpašības kļuva par noteicošajām. Bēgļu masveida ierašanās jau 1944. gada oktobrī izsmēla vietējo iedzīvotāju viesmīlības robežas, un no šī brīža vairumā gadījumu attiecības ar bēgļiem balstījās tikai uz praktiska labuma gūšanu. Sadzīvošana vienkopus ar svešiniekiem kļuva par noteicošo kurzemnieku ikdienas sastāvdaļu kā pilsētās, tā laukos, it īpaši tāpēc, ka 1944. gada rudenī uz katriem trim vietējiem iedzīvotājiem Kurzemē bija divi bēgļi. Krievijas bēgļu plūsmas masveida ierašanās kļuva par pārsteigumu un nenoveda pie sadzīvīskiem konfliktiem, tikai pateicoties kurzemnieku 1915. gada pieredzei. Veiksmīga izdzīvošana “Kurzemes katlā” prasīja spēju ātri novērtēt jebkuru sastapto cilvēku. Kļūdas varēja mainīt visu atlikušo mūžu pirms vai pēc kara beigām. Sabīles pilsētas galvas prasme sadzīvot ar vietējiem čigāniem izglāba viņu 1949. gadā,⁷⁹ savukārt siks sadzīvīskis strīds Talsos ar vācu virsnieka krievu tautības raitnieku kādam latvietim maksāja ilgus gadus Sibīrijā.⁸⁰

1944. gada 8. oktobrī pēc SD pavēles no Latvijas tika izsūtīti paretzītīgi, katoļu un luterāņu konfesiju galvas, kas todien no Liepājas ar kuģi izbrauca uz Vāciju. Kurzemes reliģiskajā dzīvē tas neko īpašu vairs nemainīja, jo līdz ar tradicionālo konfesiju centralizētās vadības institūciju likvidāciju Rīgā katrs Kurzemē palikušais garīdznieks ārpus Liepājas bija spiests darboties patstāvīgi un vienpersoniski pārstāvēt savu reliģiju. Situāciju mazliet atvieglāja tas, ka Kurzemē netika ieviesti drakoniskie Vācijas antireliģiskās kampaņas noteikumi, kas

atņēma garīdzniekiem jebkuras amata sociālās privilēģijas, uzliekot valsts dienesta pildīšanas pienākumus. Viņiem bija pienākums kopā ar citiem civilistiem pildīt ierakumu rakšanas klaušas, taču ir pamats domāt, ka visās vadošajās konfesijās ticīgie šai darbā aizstāja draudzes ganus.⁸¹ Tomēr līdzšinējā vadošo ticību draudžu sistēma Kurzemē bija izjukusi, un iespēja apmeklēt dievkalpojumus, precēties un apglabāt mirušos atbilstoši ticībai nu bija atkarīga no nejaušības – tā, vai konkrētais garīdznieks bija palicis uz vietas.

Rīgas komandants dod lietišķus norādījumus nocietinājumu
racējiem (Tēvija. – 1944. – 2. sept.)

Kurzemnieku reliģiozitāte gadsimtu gaitā drīzāk dēvējama par mērenu, paklausīgi pielūdzot to, uz ko norāda vara. Tradicionālo konfesiju pēkšņais piespiedu sastingums pēdējā kara gada Kurzemē kļuva par triecienu, ko atjaunotajai padomju varai vairs nevajadzēja atkārtot, ar sekām, ko izdevās pārvarēt tikai pēc neatkarības atjaunošanas. Ārpus samērā šaura patiesi ticīgu cilvēku loka skepticisms un vienaldzība pret jebkādu garīga rakstura tematiku kļuva par kurzemnieku pasaules uzskata sastāvdaļu vēl pirms Vācijas kapitulācijas. Sociālās krīzes apstākļos vietu, ko tā arī nebija spējusi aizņemt reliģija, uz laiku pārņēma krietni senākas vietējās tradīcijas, kas balstījās uz vēl viduslaikos izzudušo politeismu.

Ikdiena “Kurzemes katlā” izrādījās nebeidzamas gaidīšanas laiks, cerot, ka šī neziņa reiz beigsies. Laikabiedriem tā, pat spīdot pavasara saulei, bija pelēcīgu dienu virkne, kas tika nodzīvotas pieraduma pēc. Visi, pat tie, kas negribēja to atzīt, meklēja īslaicīgu aizmirstību. Vieni atrada to pašbrūvētajā alkoholā, citi sacerēja Jeremijas cienīgas raudu dziesmas savās dienasgrāmatās, vēl citi izlēma pārkāpt kā rakstītos, tā nerakstītos likumus. Taču beigas gaidīja visi, un tāpēc 1945. gada 8. un 9. maijs Kurzemē bija prieka dienas, pat ja rītdiena solīja vien gūstu vai filtrāciju.

NOBEIGUMS

Vēl šodien vismaz desmitā daļa latviešu tautas dzīvo “Kurzemes katla” ikdienas seku iespaidā. Pat ja viņi nav laikabiedri un ir dzimuši jau pēc kapitulācijas, pirmajā vai otrajā pēckara paaudzē, vecāku vai vecvecāku pārdzīvojumi un emocionālās spriedzes sekas ir noteikušas šo ļaužu mūža gaitas, karjeras izvēli, pat gaumi un politiskos uzskatus. “Kurzemes katla” mantojums joprojām dzīvo mūsu tautā, un kurzemnieki turpina būt atkarīgi no tā sekām.

Karam noslēdzoties, daudziem par izbrīnu, Kurzeme joprojām bija uz vietas un uz vietas bija arī lielākā daļa tās iedzīvotāju. Ārpus Liepājas un frontes joslas postījumi bija samērā nelieli, un Ventspils un Kuldīga atšķirībā no Valmieras un Rēzeknes nebija jāatjauno gandrīz no nulles. Pirmie pēckara gadi bija ne mazāk trūcīgi, militarizēti un barbariski kā vācu okupācija un lika ātri aizmirst nesenos pagājušos laikus. Reālas pārmaiņas kurzemnieku ikdienā sākās tikai pāris gadu pēc Staļina nāves. Līdz tam dzīve ritēja kara mantojuma ēnā. Tā svarīgākās sekas bija lauku un daļēji arī mazpilsētu sabiedrības otrā, slēptā hierarhija, ko atšķirībā no tradicionālās nespēja sagraut pat 1949. gada deportācijas. Šo hierarhiju bija radījis kara gadu preču bads un “melns tirgus”. Cilvēka vietu tajā noteica nevis izcelsme, amats vai mantība, bet pieeja sadales sistēmas resursiem un kontakti ar noderīgiem cilvēkiem. Šai vienā aspektā padomju totalitārā sistēma nekādi neatšķīrās no nacistiskās un vismaz Latvijā gandrīz bez izmaiņām pārmantoja vācu laika neformālo darījumu kārtību, kas vēlāk kļuva pazīstama kā “blats”. Līdz ar padomju varas orgānu ieviešanu mainījās tikai “vajadzīgo ļaužu” loka ietvari, pārējais palika pa vecam. “Kurzemes katlā” beidza pastāvēt vecās lauku kopienu tradīcijas un dzima jauna attiecību sistēma, kas, gribam to vai ne, lielā mērā pastāv šai reģionā vēl šodien.

Trūkums padarīja kurzemniekus neparasti pieticīgus un taupīgus. Bija jāpaiet divdesmit gadiem pēc kara, lai, ja neskaita šauru privilēģēto slāni, sabiedrībā parādītos pirmās nopietnās luksusa un izklaides patēriņa pazīmes. Karu pārdzīvojušās un desmitgadi pēc kara dzimušās kurzemnieku paaudzes attieksmē pret patēriņu un materiālo ikdienu pastāvēja un pastāv vesels uzskatu bezdibenis, kas rada paaudžu emocionālo barjeru. Pat atmiņas par pārtikas trūkumu Kurzemē ir izteiktākas nekā citos Latvijas reģionos un izpaužas nedaudz lielākā svētku galda ēdienkartes nosliecē uz gardēdību.

Kara pēdējo mēnešu nedrošība, represijas un ne vienmēr atpazīstamu bruņotu ļaužu klātbūtne sagrava Kurzemes sabiedrības morālo stabilitāti. Jaunā paaudze, redzot, ka viņu tēvi vairs nespēj ko lemt un noteikt un noteicēji ir tie, kas lieto vardarbību, atsvešinājās no saviem vecākiem un lielā mērā brutalizējās. Sadzīvīskās vardarbības

izpaušmes, lai arī ne tiši noziedzīgas un reti kad ar nopietnām sekām, pieauga vairākkārt un sāka noplakt tikai 50. gadu beigās. Rezultātā Kurzemes bērni un jaunieši sasniedza briedumu, nesot sevī neviena nepamanītas, neārstētas un tā laika medicīnas neatzītas emocionālās traumas, kas pārāk bieži neļāva tiem sasniegt vēlamos dzīves mērķus un neapzināti lika pārnest iegūtās traumas uz saviem bērniem. Kara šausmas tādējādi turpināja dzīvot Kurzemes izcelsmes ļaudis, kas zināja par karu tikai no grāmatām.

Visbeidzot, ne visi bēgļi pēc kara aizgāja no Kurzemes. Kurzemes pilsētās un laukos palika dzīvot kā rīdzinieki un latgalieši, tā arī krievi un baltkrievi. Pēc kara svešinieks, kas nezināja vietējos tikumus, Kurzemē kļuva par daudz parastāku personu nekā iepriekšējos gadsimtos. Ebreju tirgotāju un amatnieku vairs nebija, čigāni palika. Tāpat kā "Kurzemes katlā", arī pēc kara vietējiem iedzīvotājiem bija jāprot pārvarēt aizspriedumus un kontaktēt ar svešajiem. Bez 1915. gada bēgļu gaitu pieredzes tas nebūtu noticis tik viegli. Astoņi 1944.–1945. gada mēneši galu galā izmainīja Kurzemi vairāk nekā viss 19. gadsimts.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Maksimālais iespējamais izmitināto bēgļu skaits. Sk.: *Freivalds O.* Kurzemes cietoksnis: dokumenti, liecības un atmiņas par latviešu tautas likteņiem 1944./1945. gadā. – Jelgava, 2007. – 100. lpp.
- ² *Laar M.* Saaremaa 1944. Eesti laskurcorpuse kannatuste rada. – Tallinn, 2010.
- ³ *Freivalds O.* Kurzemes cietoksnis: dokumenti, liecības un atmiņas par latviešu tautas likteņiem 1944./1945. gadā. – Kopenhāgena, 1954; *Samsons V.* Kurzemes partizāņi. – Rīga, 1959; *Samsons V.* Kurzemes meži šalc: partizāņu un izlūku cīņa kara pēdējā gadā Kurzemē 1944–1945. – Rīga, 1974.
- ⁴ *Šneiders E.* Ernesta Šneidera apkopotā hronika. – Pāvilstas novadpētniecības muzejs. – 103. lpp.
- ⁵ *Freivalds O.* Kurzemes cietoksnis .. – Jelgava, 2007. – 225. lpp.
- ⁶ Bundesarchiv zu Berlin (turpmāk BA-B), R-90. f., 3. l.
- ⁷ *Freivalds O.* Kurzemes cietoksnis .. – 97. lpp.
- ⁸ Tēvija. – 1945. – 6. janv.
- ⁹ *Šneiders E.* Ernesta Šneidera apkopotā .. – 99. lpp.
- ¹⁰ Tēvija. – 1945. – 16. janv.
- ¹¹ *Šneiders E.* Ernesta Šneidera apkopotā .. – 98. lpp.
- ¹² *Vaivods J.* Septiņi mēneši Liepājas cietoksnī (1944. gada 9. oktobris – 1945. gada 9. maijs). – Rīga, 1990. – 44. lpp.
- ¹³ BA-B, R-6. f., 492. l., 160. lpp.
- ¹⁴ *Lasmanis A.* Cerības un vilšanās. – Upsala, 1963. – 221. lpp.
- ¹⁵ *Freivalds O.* Kurzemes cietoksnis .. – Kopenhāgena, 1954. – 196. lpp.; Tēvija. – 1945. – 20. marts.

- ¹⁶ *Neiburgs U.* Latvijas Nacionālā Komiteja. Potsdama, 1945 // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. – Rīga, 2000. – 108.–117. lpp.
- ¹⁷ Tēvija. – 1944. – 26. apr.
- ¹⁸ Turpat. – 1945. – 10. apr.
- ¹⁹ *Šneiders E.* Ernesta Šneidera apkopotā .. – 98. lp.
- ²⁰ Tēvija. – 1945. – 14. apr.
- ²¹ Turpat. – 26. febr.
- ²² *Freivalds O.* Kurzemes cietoksnis .. – 235. lpp.; Tēvija. – 1944. – 11. dec.
- ²³ Spilgti šādas attieksmes piemēri: *Murāns F.* Svešumā klistot (izvilkumi no dienasgrāmatas 1944. gada rudenī) // Katoļu kalendārs 1996. gadam. – Rīga, 1995. – 186.–194. lpp.; *Rožkalne A.* Pirmais gads Talsos (Kārļa Zariņa dienasgrāmata) // Talsu Vēstis. – 1989. – 12. dec.
- ²⁴ *Vaivods J.* Septiņi mēneši .. – 28. lpp.
- ²⁵ Tēvija. – 1945. – 23. marts.
- ²⁶ Turpat. – 24. marts.
- ²⁷ Sīkāk par šo traģēdiju sk.: *Berkhoff K.* Harvest of Despair. Life and Death in Ukraine under Nazi Rule. – Cambridge (Mass); London, 2004. – P. 283–295.
- ²⁸ Tēvija. – 1945. – 24. apr.; *Freivalds O.* Kurzemes cietoksnis .. – 244. lpp.
- ²⁹ Tēvija. – 1945. – 31. janv.
- ³⁰ *Freivalds O.* Kurzemes cietoksnis .. – 237., 238. lpp.
- ³¹ Tēvija. – 1944. – 11. dec.
- ³² *Šneiders E.* Ernesta Šneidera apkopotā .. – 100. lp.
- ³³ *Vaivods J.* Septiņi mēneši .. – 15. lpp.
- ³⁴ *Freivalds O.* Kurzemes cietoksnis .. – 238. lpp.
- ³⁵ *Siliņš K.* Mana dzīve: manu dienu atmiņas. – Veiverlija (Aiova), 1965. – 97. lpp.
- ³⁶ *Freivalds O.* Kurzemes cietoksnis .. – 236. lpp.
- ³⁷ Lielākā laime – rakstīšana (E. Ādamsona vēstules M. Ķempei) // Literatūra un Māksla. – 1987. – 6. marts. – 2. lpp.
- ³⁸ *Šneiders E.* Ernesta Šneidera apkopotā .. – 103. lp.
- ³⁹ *Šuvcāne V. M.* Mazirbe – mazs ciems jūrmalā. – Rīga, 2006. – 137.–139. lpp.
- ⁴⁰ Tēvija. – 1945. – 6. janv.
- ⁴¹ *Suta T.* No mazā velnabērniņa līdz lidojošajai žurnālistei. – Rīga, 2004. – 167. lpp.
- ⁴² *Šneiders E.* Ernesta Šneidera apkopotā .. – 100. lp.
- ⁴³ *Vaivods J.* Septiņi mēneši .. – 20. lpp.
- ⁴⁴ Turpat. – 66. lpp.
- ⁴⁵ *Miķelšteins Ž. R.* Jaunības zemē Pastendē. Ieskats Talsu rajona Ģibuļu pagasta kultūrnotikumu vēsturē un atmiņas par notikumiem Talsu apriņķa Pastendes pagastā no 1929. gada jūlija līdz 1945. gada oktobrim. – Talsi, 2003. – 271. lpp.
- ⁴⁶ *Šneiders E.* Ernesta Šneidera apkopotā .. – 100. lp.
- ⁴⁷ *Vaivods J.* Septiņi mēneši .. – 28. lpp.; *Ozols E.* Māilupes pagasts: laiki un cilvēku likteņi. – Linkolna, 1976. – 158. lpp.; *Miķelšteins Ž. R.* Jaunības zemē .. – 269. lpp.
- ⁴⁸ Tēvija. – 1945. – 15. apr.
- ⁴⁹ *Šneiders E.* Ernesta Šneidera apkopotā .. – 100. lp.

- ⁵⁰ *Vaivods J.* Septiņi mēneši .. – 9. lpp.
- ⁵¹ E. Cimmermaņa atmiņas (Aizupes pagasts). No J. Pavloviča personiskā arhīva. Sk. arī: *Vaivods J.* Septiņi mēneši .. – 59. lpp.
- ⁵² *Flinn J. J.* World War II cookbooks: rationing, nutrition, patriotism and the citizen consumer in the USA and Great Britain // *Elements* (Boston college). – Spring 2007. – P. 80.
- ⁵³ *Vaivods J.* Septiņi mēneši .. – 60. lpp.
- ⁵⁴ *Freivalds O.* Kurzemes cietoksnis .. – 276. lpp.
- ⁵⁵ Tēvija. – 1944. – 16. dec.
- ⁵⁶ *Dravnieks A.* Es atceros. Latvijas skolas un skolotāji. – Bruklina, 1970. – 230. lpp.
- ⁵⁷ Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1218. f., 2. apr., 23. l., 37. lp.
- ⁵⁸ *Ozola A.* Lauku skolas loma kultūrvides veidošanā // Tukuma novada kultūrvēsture. V rakstu krājums. – Tukums, 2002. – 45. lpp.
- ⁵⁹ *Šneiders E.* Ernesta Šneidera apkopotā .. – 100. lp.
- ⁶⁰ Tēvija. – 1945. – 24. apr.
- ⁶¹ Turpat.
- ⁶² *Vaivods J.* Septiņi mēneši .. – 49. lpp.
- ⁶³ Tēvija. – 1945. – 24. apr.
- ⁶⁴ *Vaivods J.* Septiņi mēneši .. – 49. lpp.; *Bārda E.* Atmiņas par "Rumbiņu" Bārdām. – Limbaži, 2005. – 16. lpp.
- ⁶⁵ *Kalniņš R.* Bija arī tāds 18. novembris // *Talsu Vēstis*. – 1989. – 18. nov. – 3. lpp.
- ⁶⁶ *Rožkalne A.* Pirmais gads Talsos // *Talsu Vēstis*. – 1989. – 12. dec.
- ⁶⁷ Tēvija. – 1945. – 28. apr.
- ⁶⁸ Turpat. – 1944. – 8. sept.
- ⁶⁹ *Vaivods J.* Septiņi mēneši .. – 30. lpp.
- ⁷⁰ Tēvija. – 1944. – 8. sept.
- ⁷¹ Latvju enciklopēdija (faksimilizdevums). – Rīga, 2005. – 2054. lpp.
- ⁷² *Šuvcāne B.* Senais lībiešu ciems Kolka. – Rīga, 2010. – 218. lpp.
- ⁷³ *Zellis K.* Nacionālsociālistiskās Vācijas propaganda okupētajā Latvijā 1944.–1945. gadā // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 21. sēj. – Rīga, 2007. – 73., 74. lpp.
- ⁷⁴ Tēvija. – 1945. – 13. marts.
- ⁷⁵ *Suta T.* No mazā velnabērniņa .. – 172., 173. lpp.
- ⁷⁶ *Freivalds O.* Kurzemes cietoksnis .. – 360. lpp.
- ⁷⁷ *Šneiders E.* Ernesta Šneidera apkopotā .. – 100. lp.
- ⁷⁸ Tēvija. – 1945. – 10. apr.
- ⁷⁹ *Vanuška E.* Garā stipra cilvēka piemiņai // *Talsu Vēstis*. – 2001. – 27. sept.; *Kārkluvalka I.* Sava glābēja atcerei, tautas jaunajai paaudzei // *Talsu Vēstis*. – 2007. – 12. jūn.
- ⁸⁰ *Kalniņš R.* Bija arī tāds 18. novembris .. – 3. lpp.
- ⁸¹ *Vaivods J.* Septiņi mēneši .. – 16. lpp.

Edvīns Evarts, Juris Pavlovičs

ALLTAGSLEBEN IN KURLANDSKESSEL 1944–1945

Zusammenfassung

Das Alltagsleben in Kurland in den letzten zwei Kriegsjahren bleibt noch bis jetzt unerforscht. Noch heute lebt etwa ein Zehntel des lettischen Volkes unter dem Einfluss psychologischen Aspektes des "Kurland-Kessels". Selbst wenn sie nicht die Zeitgenossen und erst nach dem Krieg geboren sind, prägen die Kriegserfahrungen der Eltern oder Großeltern in gewisser Weise das Leben dieser Kurländer. Das Leben der Einwohner Kurlands ist wegen der militärischen Ereignisse leider vollkommen unerforscht geblieben. Obwohl man nur acht Monate im Kessel zu leben hatte, kann man trotzdem über ein gewisses Alltagsleben in Kurland sprechen. Dieses betrifft gewiss nur die Einwohner Kurlands, die noch in ihren Häusern geblieben waren. Selbstverständlich war das Leben viel komplizierter geworden, da auf 230 Tausend Kurländer zirka 150 Tausend Flüchtlinge und ungefähr 120 Tausend Wehrmachtsangehörige vorhanden waren.

Die Situation ähnelt sich zwei anderen Ereignissen, die in der Historiographie viel bekannter sind. Einmal – das blockierte Leningrad, und zum zweiten – die durch Deutschland okkupierten Inseln Jersey und Guernsez.

Trotz der kleinen Fläche war das Leben im ganzen Kessel nicht überall gleich. Man kann Kurland in fünf Regione aufteilen, die unterschiedliche Entwicklungen nahmen. Erstens – die vier großen Städte (Liepāja, Ventspils, Kuldīga, Tukums), zweitens – die weniger bewohnten kleineren Städte und das Land, drittens – die Frontlinie, die bis zu 10 km breit war, viertens und fünftens – die Kurlands westlichen und östlichen Teile, die entweder mit den Partisanen oder auch ohne sie besetzt waren.

Um das Alltagsleben im Kurlandkessel besser zu verstehen, muss man die acht Monate in drei Abschnitte aufteilen. Ende Oktober 1944 brach das gewohnte Leben zusammen, da man das schnelle Aufgeben von Kurland vermutete. Von November 1944 bis Januar 1945 wurde der Schein der Zivilverwaltung noch bewahrt. Man hat versucht, mindestens die minimalen Bedürfnisse der Einwohner zu befriedigen, indem man verschiedene Behörden die Arbeit wieder aufnehmen ließ. Im Januar änderte sich die Situation wieder, da Kurland der Militärverwaltung unterstellt wurde. Die Militärverwaltung hat es versucht, die gesamte Last der Versorgung der Bevölkerung auf die einheimischen Behörden zu übertragen.

Im Kurlandkessel hörten die Traditionen der alten Lebensweise zu existieren auf und es entstand ein neues Verhältnissystem. Die Unsicherheit der letzten Kriegsmonate, die Repressionen und Anwesenheit verschiedener bewaffneter Menschen zerstörte die Stabilität der

Gesellschaftsmoral in Kurland. Die neue Generation sah ein, dass die Väter nichts mehr zu entscheiden hatten, entfremdete sich von ihren Eltern und brutalisierte sich im großen und ganzen. Die rauen Sitten der Gemeinschaft während des Krieges, selbst wenn sie nicht beabsichtigt verbrecherisch waren, wuchsen ruckartig und ließen erst Mitte der 1950er Jahre nach. Das Resultat war, dass die Kinder und Jugendliche des Kurlandkessels herangewachsen haben, ohne dass jemand das emotionale Trauma bemerkte, ganz zu schweigen, ärztlich behandelte. Der Kriegsschrecken lebte weiter im Sinn der Leute, die selbst über den Krieg nur in Büchern gelesen hatten.

Da Kurland keine wirkliche Hilfe von aussen bekam, war das Alltagsleben sehr arm. Es fehlte an allem – Kleidung, Schuhe, Produkten, Heizholz usw. Zwar könnte man manche Produkte auf dem Schwarzmarkt kaufen, aber zu völlig übertriebenen Preisen, z.B. das Brot kostete im Durchschnitt ein Drittel des Monatseinkommens eines arbeitenden Mannes. Die Situation war in der medizinischen Versorgung katastrophal und nur dank des milden Winters brach keine Epidemie aus.

Die wichtigste Folge des Krieges war das Entstehen der zweiten, illegalen gesellschaftlichen Hierarchie auf dem Lande und in den Kleinstädten, die im Unterschied zu traditionellen Hierarchie selbst nach der Deportationen 1949 stehen blieb. Diese Hierarchie war wegen des Mangels an Waren und des Schwarzhandels während des Krieges entstanden. Die Rolle der Menschen war in dieser Hierarchie nicht durch Abstammung, Reichtum oder Posten bestimmt, sondern, ob man einen Zugang zu den Ressourcen des Verteilungssystems oder den Kontakt zu den "nützlichen" Menschen hatte. Mindestens in diesem Aspekt war das sowjetische totalitäre System mit dem nazistischen System gleich. Mit der sowjetischen Okkupation änderte sich nur der Kreis der "nützlichen" Menschen.

Die einheimischen Einwohner mussten verschiedene Vorurteile überwinden und lernten mit den neuen Nachbarn – Flüchtlingen – zurecht zu finden. Ohne die Erfahrung von Jahre 1915, als die Kurländer nach Vidzeme flüchteten, wäre das Zusammenleben nicht so reibungslos verlaufen. Acht Monate des Kurlandkessels haben zuletzt Kurland viel mehr verändert als der gesamte 19. Jahrhundert.

Iesniegts 07.01.2011.